

Povijesni pregled razvoja postupanja sa zatvorenicama i zaštite prava zatvorenika

Ivković, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:887741>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-03**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Povijesni pregled razvoja postupanja sa zatvorenicima i
zaštite prava zatvorenika**

Petra Ivković

Zagreb, rujan 2024.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Povijesni pregled razvoja postupanja sa zatvorenicima i
zaštite prava zatvorenika**

Petra Ivković

prof.dr.sc. Irma Kovčo Vukadin

Zagreb, rujan 2024.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad „Povijesni pregled razvoja postupanja sa zatvorenicima i zaštite prava zatvorenika“ i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Petra Ivković

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2024.

SAŽETAK

Naslov rada: Povijesni pregled razvoja postupanja sa zatvorenicima i zaštite prava zatvorenika

Studentica: Petra Ivković

Mentor: Prof. dr. sc. Irma Kovčo Vukadin

Program/modul: Socijalna pedagogija/Odrasli (počinitelji kaznenih djela)

Standardi postupanja sa zatvorenicima i njihova zakonska zaštita prošli su dug razvojni put. Prava zatvorenika nisu oduvijek postojala i stvarala su se postepeno, zajedno s razvojem različitih zatvorskih sustava i razvojem ljudskih prava općenito. Promjene koje su nastupile reformama zatvorskog sustava odraz su prepoznavanja važnosti postupanja sa zatvorenicima tijekom i nakon izvršavanja kazne zatvora, kako od struke, tako i od društva. Povijesni zapisi o nehumanim uvjetima u zatvorima tijekom 18. stoljeća i ranije, kao i razvoj ljudskih prava, promijenile su percepciju na njih i njihova prava. Povijesni pregled zatvorskih sustava koji je srž ovoga rada, nudi uvid u dominantne ideje o svrsi kažnjavanja i vrijednosti zatvorenika kao ljudskih bića u određenim razdobljima i na određenim područjima. Kroz pregled se može pratiti razvoj standarda postupanja sa zatvorenicima, ključne osobe i države u tom procesu te primjeri postupanja koji se komentiraju u smislu njihove usklađenosti s današnjim Mandelinim pravilima i Konvencijom protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih i ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja. Dva navedena dokumenta, koja su opisana na samom početku, u ovom su radu poslužili kao referentna točka opće prihvaćenih prava zatvorenika danas, kako bi se mogla napraviti usporedba s nehumanom povijesti postupanja s njima i postepenom napretku. Cilj je ovog rada stoga prikazati povijesni razvoj standarda postupanja prema zatvorenicima temeljenih na ljudskim pravima zatvorenika.

Ključne riječi: zatvorski sustavi, kazna zatvora, postupanje sa zatvorenicima, zaštita prava zatvorenika

SUMMARY

Title: Historical overview of the development of prisoners treatment and the protection of their rights

Author: Petra Ivković

Mentor: prof. PhD Irma Kovčo Vukadin

Module: Social pedagogy/Adults

The standards of treatment of prisoners and their legal protection have come a long way. The rights of prisoners did not always exist and were created gradually, together with the development of different prison systems and the development of human rights in general. The changes brought about by the reforms of the prison system are a reflection of the recognition of the importance of dealing with prisoners during and after the execution of the prison sentence, both by the profession and by society. Historical records of inhumane conditions in prisons during the 18th century and earlier, as well as the development of human rights, have changed the perception of them and their rights. The historical review of prison systems, which is the core of this paper, offers an insight into the dominant ideas about the purpose of punishment and the value of prisoners as human beings in certain periods and in certain areas. Through the review, it is possible to follow the development of standards of treatment of prisoners, key persons and states in that process, and examples of treatment that are commented on in terms of their compliance with today's Mandela Rules and the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment or Punishment. The two mentioned documents, which are described at the very beginning, served in this paper as a reference point of the generally accepted rights of prisoners today, so that a comparison could be made with the inhumane history of their treatment and gradual progress. The aim of this paper is therefore to show the historical development of standards of treatment of prisoners based on the human rights of prisoners.

Keywords: prison systems, imprisonment, treatment of prisoners, protection of prisoners' rights

SADRŽAJ

1. UVOD	8
2. STANDARDNA MINIMALNA PRAVILA UJEDINJENIH NARODA ZA POSTUPANJE SA ZATVORENICIMA – MANDELINA PRAVILA	9
2.1 Povijest nastanka i značaj	9
2.2 Struktura Mandelinih pravila	10
3. UN-OVA KONVENCIJA PROTIV MUČENJA I DRUGIH OKRUTNIH, NELJUDSKIH ILI PONIŽAVAJUĆIH POSTUPAKA ILI KAŽNJAVANJA.....	12
3.1 Specifičnost i važnost Konvencije za zatvorenike	12
3.2 Odbor protiv mučenja	13
3.3 Fakultativni protokol uz Konvenciju protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja	14
3.4 Nacionalni preventivni mehanizam u RH.....	14
4. KAZNA ZATVORA I POSTUPANJE SA ZATVORENICIMA DO NOVOGA VIJEKA....	17
4.1 Stari vijek	17
4.2 Srednji vijek	20
5. NOVI VIJEK I POČECI PROMJENE	22
5.1 Engleska	22
5.2 Bridewell.....	22
5.3 Zajednički/skupni/asocijacijski sistem	24
5.4 Reformatori	27
5.4.1 Cesare Beccaria	27
5.4.2 John Howard.....	28
5.4.3 Jeremy Bentham	29
6. ZATVORSKI SUSTAVI SAD-A.....	32
6.1 Penslivanijski/čelijski/izolacijski/filadelfijski sistem	32
6.2 Sistem šutnje/Auburnski sistem	36
7. PROGRESIVNI ZATVORSKI SUSTAVI	41
7.1 Klasifikacijski/Ženevski/Švicarski sistem	41
7.2 Bodovni/Maconochijev sistem	42
7.3 Progresivni/Irski sustav.....	44
8. STANJE S KRAJA 19. STOLJEĆA PREMA DANAŠNJICI.....	48
9. ZAKLJUČAK.....	51

10.	LITERATURA.....	52
-----	-----------------	----

1. UVOD

Od primitivnih društava, plemena i naroda, preko antike i staroga vijeka, mračnog srednjeg vijeka i novoga doba, svako je vrijeme imalo određene metode i načine postupanja s onima koji su se ogriješili u moralne, društvene ili zakonske norme. Metode su iz perspektive ondašnjeg društva bile pravedne, a iz današnje perspektive brutalne i okrutne. Sve nije započelo kaznom zatvora kao kaznenopravnom sankcijom, niti lišenjem slobode kao postupkom koji joj je prethodio. Trebala su proći stoljeća kako bi se počinitelje počelo smatrati ljudskim bićima, pripadnicima društva i građanima te kako bi se nekolicina hrabrih pojedinaca za njih založila i ponudila nove ideje i perspektive za postupanje s njima.

Ovaj će rad započeti s opisom dvaju dokumenta važnih za današnje poimanje prava i zaštite zatvorenika: Mandelinim pravilima, odnosno Standardnim minimalnim pravilima Ujedinjenih naroda za postupanje sa zatvorenicima te Konvencijom protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja. Reći će se nešto više o njihovom nastanku te važnosti koju imaju u današnjem modernom društvu koje karakterizira najviši stupanj ljudskih i zatvoreničkih prava u povijesti. Navedeno će se i potvrditi daljnjim povijesnim pregledom postupanja s počiniteljima, a potom i zatvorenicima, detaljnijim uvidom u razloge njihova zatvaranja i uopće profilom osoba koje su bile zatvarane. Potom će slijediti opis zatvorskih sustava od njegovih početaka, putem opisa prvih institucija koje su se mogle smatrati pretečom modernih zatvora. Nadalje, detaljnije razrađeno doba reformi i reformatora dati će dobar društveni kontekst i uvod u idući val zatvorskih sustava nastalih u SAD-u i pojavu zatvora kao kaznenopravne sankcije. Progresivni zatvorski sustavi, a potom kratki uvid u prijelaz i realnost današnjega stanja zaokružiti će povijesni pregled razvoja postupanja sa zatvorenicima i zaštite prava zatvorenika nakon čega će uslijediti zaključni dio. Tijekom središnjeg djela rada, povremeno će se citirati članci iz Mandelinih pravila i Konvencije radi usporedbe i naglašavanja različitosti ili sličnosti između prošlosti i sadašnjosti te kontinuiranog praćenja napretka ili nazadovanja kroz sustave.

Analiza povijesti postupanja prema zatvorenicima, uz pregled razvoja ljudskih prava, pruža nam uvid potreban za razumijevanje današnjih standarda postupanja prema ovoj populaciji. Aktualni standardi o postupanju prema zatvorenicima i njihovim pravima služe kao indikatori o ocjeni poštivanja ljudskih prava zatvorenika u određenoj državi.

2. STANDARDNA MINIMALNA PRAVILA UJEDINJENIH NARODA ZA POSTUPANJE SA ZATVORENICIMA – MANDELINA PRAVILA

2.1 Povijest nastanka i značaj

Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa zatvorenicima, poznata i kao Mandelina pravila, donesena su na Prvom kongresu Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju s prijestupnicima u Ženevi 1955. godine (Ujedinjeni Narodi, n.d.). Riječ je o međunarodno priznatim pravilima za upravljanje zatvorskim objektima kao i za postupanje sa zatvorenicima. Njihova se važnost ogleda u utjecaju na razvoj zakona, politika i praksa u zatvorima među državama članicama širom svijeta. Upravo kao posljedicu prepoznavanja pozitivnih promjena koje su Mandelina pravila donijela u prethodnih par desetljeća, Opća skupština Ujedinjenih Naroda odlučila je 2011. godine osnovati međuvladinu stručnu skupinu čija je zadaća bila pregledati i po potrebi revidirati pravila. Različita UN-ova tijela koja su bila relevantna u tom području, međunarodne i regionalne organizacije te civilno društvo, također su bili pozvani da se priključe i doprinesu tom procesu. Na četvrtom zasjedanju stručne skupine u Cape Townu u ožujku 2015. godine, postignut je konsenzus o svim pravilima koja su bila otvorena za reviziju. Tada je također donesena odluka o nazivu „Mandelina pravila“ u čast preminulom predsjedniku Južnoafričke republike koji je „u zatvoru proveo 27 godina i zalagao se za prava zatvorenika“ (Gruevska Drakulevski, 2017:11). Povjerenstvo Ujedinjenih naroda za prevenciju kriminaliteta i kazneno pravo u svibnju iste godine potvrdilo je revidirana pravila te ih dala na odobrenje Gospodarskom i socijalnom vijeću (ECOSOC), a potom i Općoj skupštini na usvajanje (Ujedinjeni Narodi, n.d.). Opća skupština jednoglasno je u prosincu 2015. godine odobrila Mandelina pravila kao revidiranu verziju Standardnih minimalnih pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa zatvorenicima iz 1955. godine (Peirce, 2017). Osim prethodno spomenutih pozitivnih promjena, jedan od razloga za donošenjem revizije bila je i potreba da međunarodni zatvorski standardi odražavaju napredak u penološkim i bliskim znanostima te praksi (Peirce, 2017). Za cijeli proces revizije u obzir je bilo potrebno uzeti „60 godina društvenog znanstvenog istraživanja, promjene u upravljanju zatvorima, zakone o ljudskim pravima, UN-ove mehanizme usklađenosti i političku dinamiku“ (Peirce, 2017:264). Iz cjelokupnog detaljnog procesa proizašla su sveobuhvatna pravila koje su mnoge UN-ove članice uključile u svoje zakonske odredbe o izvršavanju kazne zatvora, a Bijelić (2024) navodi kako se i naš Zakon o izvršavanju kazne zatvora vodi upravo njihovim

smjernicama. Zatvorenicima se kao socijalno isključenoj skupini (Azinović, 2020) pravilima osigurava poštivanje njihovih osnovnih ljudskih prava koja između ostalog uključuju zaštitu od mučenja i zlostavljanja, zaštitu fizičkog i mentalnog zdravlja, posebna pravila za postupanje s ranjivim skupinama te omogućavanje kontakta s obitelji i prijateljima.

2.2 Struktura Mandelinih pravila

Mandelina su pravila raspoređena u dvije velike cjeline, jedno su Pravila za opću primjenu, a drugo Pravila za posebne kategorije zatvorenika. Prije samih pravila navedene su i četiri uvodne napomene od kojih prva objašnjava njihovu svrhu: „Svrha sljedećih pravila nije da detaljno opišu neki model sustava kaznenih ustanova. Njima se jedino nastoje, na temelju opće suglasnosti o suvremenom shvaćanju i ključnih elemenata najprimjerenijih sustava današnjice, postaviti općeprihvaćena dobra načela i prakse u postupanju sa zatvorenicima i upravljanju zatvorima“ (Mandelina pravila, 2015:8). Prvu cjelinu čini ukupno 85 pravila (1-85) koja se odnose na opće upravljanje zatvorima te su primjenjiva na sve skupine zatvorenika. Među njima, na samom su početku propisani načini upravljanja dokumentacijom zatvorenika uz čuvanje njihove privatnosti, nužnost odvajanja različitih kategorija zatvorenika, kako bi trebao izgledati pravilan smještaj, što se treba osigurati za održavanje osobne higijene te što je nužno u pogledu njihove ishrane i zdravstvene zaštite. Uz to, propisuje se kako postupati u situacijama ograničenja, discipliniranja ili kažnjavanja zatvorenika i koja su sredstva za ograničenje kretanje dozvoljena, a koja ne te kako postupati onda kada ih je nužno primjenjivati. Što je dozvoljeno, a što zabranjeno prilikom pretrage ćelija i samih zatvorenika također je objašnjeno kroz nekoliko pravila, kao i nužnost informiranja zatvorenika o njihovim pravima i mogućnostima podnošenja pritužbi. Njih slijede pravila o dostupnosti kontakta s vanjskim svijetom, osiguravanju postojanja knjižnice u svakom zatvoru te osiguravanju ispunjavanja vjerskih potreba. Na kraju dolaze pravila koja propisuju načine odnošenja prema imovini zatvorenika, sve obavijesti za koje zatvorenik ima pravo prenositi obitelji i drugim osobama te o čemu je njih ili njega nužno obavještavati, kakav je postupak u slučajevima smrti, nestanka ili ozbiljnih ozljeda zatvorenika, kako postupati prilikom premještanja, kakvo mora biti zatvorsko osoblje te kako se trebaju provoditi unutarnje i vanjske inspekcije.

Drugu cjelinu čini 37 pravila (86-122) primjenjiva samo na posebne kategorije zatvorenika. Ona se nadalje dijeli na četiri odjeljka: A, B, C i D. Sva pravila u odjeljku A primjenjiva su i na

kategorije zatvorenika u ostala tri odjeljka, ali samo „ukoliko nisu u suprotnosti s odredbama koje za te kategorije vrijede i pod uvjetom da su na njihovu korist“ (Mandelina pravila, 2015:8). U odjeljku A propisana su pravila za osuđene zatvorenike u kojima se govori o kvalitetnoj, postepenoj pripremi zatvorenika na izlazak na slobodu, poslijepenalnoj zaštiti i ulozi državnih i drugih službi i agencija u njoj, nužnosti suradnje društvenih službi u svrhu rehabilitacije te nužnosti individualizacije kako bi sve navedeno bilo moguće ostvariti. Uz to, propisana su pravila koja govore o nužnosti uvođenja sustava povlastica, omogućavanju rada i/ili prilike za aktivnom ulogom zatvorenika u njihovoj rehabilitaciji te obrazovanju i rekreaciji koja im se treba osigurati. Odjeljak B osigurava pravilno postupanje prema zatvorenicima sa psihičkim teškoćama i/ili poremećajima zdravlja, dok odjeljak C propisuje pravila koja se odnose na uhićene zatvorenike ili one koji čekaju suđenje. Odjeljci D i E imaju po jedno pravilo za postupanje s posebnim kategorijama zatvorenika; odjeljak D za civilne zatvorenike, a odjeljak E za osobe koje su uhićene ili pritvorene bez podizanja optužnice. Više o samim pravilima bit će opisano u daljnjem tekstu kada će se na konkretnim primjerima citirati kao dokaz njihova poštivanja, kršenja ili nepostojanja s obzirom na različite oblike zatvorskih sustava.

3. UN-OVA KONVENCIJA PROTIV MUČENJA I DRUGIH OKRUTNIH, NELJUDSKIH ILI PONIŽAVAJUĆIH POSTUPAKA ILI KAŽNJAVANJA

3.1 Specifičnost i važnost Konvencije za zatvorenike

Prema Konvenciji protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja mučenje označava „svaki čin kojim se jednoj osobi namjerno nanosi bol ili teška tjelesna ili mentalna patnja da bi se od te osobe ili neke treće osobe dobile obavijesti ili priznanja, ili da bi se ta osoba kaznila za djelo što ga je ona ili neka treća osoba počinila ili za čije je izvršenje osumnjičena, da bi se ta osoba zastrašila ili da bi se na nju izvršio pritisak, ili zbog bilo kojeg drugog razloga utemeljenog na bilo kojem obliku diskriminacije, ako ta bol ili te patnje nanosi službena osoba ili bilo koja druga osoba koja djeluje u službenom svojstvu ili na njezin poticaj ili s njezinim izričitim ili prešutnim pristankom. Taj se izraz ne odnosi na bol ili patnje koje su posljedica isključivo zakonskih sankcija, neodvojivih od tih sankcija, ili koje te sankcije uzrokuju“ (Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, 1984:1). Konvencija je usvojena od strane Opće skupštine 10. prosinca 1984. godine čime je dovršen proces kodifikacije za borbu protiv prakse mučenja (Ujedinjeni narodi, n.d.). Pleić (2010) vrlo jasno ističe važnost Konvencije navodeći kako postoji niz dokumenata koji se tiču prava čovjeka te koji govore o zabrani mučenja te nečovječnog, ponižavajućeg pa čak i okrutnog postupanja, no Konvencija protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja jedini je dokument isključivo posvećen sprječavanju mučenja. On je također jedini dokument na svjetskoj razini posvećen borbi protiv mučenja koji je pravno obvezujuć (Pleić, 2010). Jedne od važnijih točaka iz perspektive zatvorenika, koji su izloženi upravo gore navedenoj definiciji mučenja, su da se „države ugovornice obvezuju da će poduzeti sve zakonske mjere da spriječe torturu unutar svojih granica“ i da „neće protjerati ili izručiti drugoj državi osobu za koju se sumnja da bi mogla biti izložena torturi“ (Milanović-Litre, 2022:5). U tom je kontekstu bitno napomenuti i sve druge postupke koji dovode do ili su dio čina mučenja. Ti postupci imaju jednaku težinu prema Konvenciji koja i naspram njih nastoji osigurati prava zatvorenika, što se detaljnije opisuje u idućem potpoglavlju jer oni spadaju u nadležnost Odbora protiv mučenja. Uz to, član 14 Konvencije žrtvama mučenja jamči pravo dobivanja naknade i odštete što uključuje i potrebna sredstva za njezinu potpunu rehabilitaciju, a član 15 u postupcima suđenja štiti njihova ljudska prava od zlorabe vlasti u slučajevima izjava dobivenim mučenjem

koje zbog toga ne mogu poslužiti kao dokazni element (Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, 1984).

3.2 Odbor protiv mučenja

S obzirom na to da je Konvencija pravno obvezujuća, u njoj je predviđeno osnivanje Odbora protiv mučenja čija je zadaća, između ostalog, nadgledavanje primjene Konvencije od strane država stranaka (Pleić, 2010). Odbor čine stručnjaci izabrani prema jasno propisanom postupku, a države su godinu dana od stupanja Konvencije na snagu, dužne podnijeti izvješća o mjerama koje su u svojim državama poduzele, dok su dopunske izvještaje dužne podnositi svake četiri godine (Tomljanović, 2022). Navedeno su svakako dužne podnositi Odboru, posredstvom Generalnog tajnika Ujedinjenih Naroda (Tomljanović, 2022).

Pogleda li se puni naziv Konvencije te prethodno navedena definicija mučenja, mučenje se po njoj odvađa od drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, no svi se ti oblici zlostavljanja nigdje u Konvenciji nisu definirali. Razlika između mučenja i zlostavljanja uvedena je od strane Odbora jer su se neke specifične zakonske obveze država isprva trebale odnositi isključivo na mučenje (REDRESS, 2018). Odlučeno je da su materijalne odredbe iz Konvencije (članci 3 do 15) obavezne kada se odnose i na zlostavljanje zbog toga što uvjeti koji dovode do zlostavljanja nerijetko olakšavaju sam proces mučenja. Po pitanju prevencije, sve mjere koje je potrebno poduzeti za sprječavanje mučenja, potrebno je poduzeti i za sprječavanje zlostavljanja. Kako bi se moglo razlikovati mučenje od oblika zlostavljanja, u obzir je potrebno uzeti svrhu ponašanja, namjeru počinitelja i karakteristike i okolnosti žrtve, kao npr. njezinu ranjivost. Neki od primjera mučenja i zlostavljanja kojima se bavi Odbor su: produljeno korištenje samice, loši uvjeti pritvora, uključujući nedostatak osnovnih sadržaja i usluga, odgovarajuću medicinsku skrb, lošu higijenu, nasilje i seksualno zlostavljanje, prekomjerna uporaba sile od strane službenika/pravosudne policije, žene u pritvoru, maloljetnici u pritvoru itd. Navedeni će se primjeri dodatno spomenuti i produbiti u poglavljima koja se bave prvim oblicima zatvorskih sustava kada se mučenje, a posebno zlostavljanje prema opisanim definicijama i primjerima, smatralo normalnim.

3.3 Fakultativni protokol uz Konvenciju protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja

Tadašnje Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija, objavilo je stupanje na snagu Fakultativnog protokola uz Konvenciju protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, usvojenog u New Yorku 18. prosinca 2002., od dana 22. lipnja 2006. godine (Objava o stupanju na snagu Fakultativnog protokola uz Konvenciju protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, NN 3/2007). Ovaj Protokol od velikog je značaja za primjenu Konvencije jer „državama strankama nameće obvezu uspostave nacionalnih preventivnih mehanizama za sprječavanje mučenja, tj. mehanizama unutarnjeg i neovisnog nadzora nad mjestima na kojima se nalaze osobe lišene slobode“ (Krpan, 2023:11). Protokolom se osniva i novo tijelo na Međunarodnoj razini, a to je Pododbor za sprječavanje mučenja koji je ovlašten za pružanjem pomoći i savjeta svim državama članicama „vezano uz osnivanje i djelotvorno funkcioniranje nacionalnih preventivnih mehanizama, te da ponudi obuku i tehničku pomoć, a s ciljem jačanja njihovih kapaciteta“ (Pleić, 2010: 314). Pododbor ima posebnu ovlast fizičkog posjeta mjestima na kojima se nalaze osobe lišene slobode u svrhu uvida koje prati davanje preporuka državama članicama kako bi se te osobe zaštitilo od mučenja i zlostavljanja (Pleić, 2010). Najveća značajnost fakultativnog protokola ogleda se upravo kroz svjesnost država članica o tijelu koje nadzire njihove postupke i provedbu pravila propisanih Konvencijom, čime se smanjuje vjerojatnost učestalosti praksa mučenja i zlostavljanja uz savjetodavni pristup.

3.4 Nacionalni preventivni mehanizam u RH

U skladu s odredbom članka 3 Fakultativnog protokola koja propisuje osnivanje nacionalnih preventivnih mehanizama državama strankama, „Republika Hrvatska je Zakonom o nacionalnom preventivnom mehanizmu za sprječavanje mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, osnovala Nacionalni preventivni mehanizam (NPM) a poslovi NPM-a su u djelokrugu rada pučkog pravobranitelja“ (Ričković Dundić, 2024:29). NPM usvojen je 2011. godine, a pučki je pravobranitelj ovlašten obilaziti mjesta u kojima se nalaze ili bi se mogle nalaziti osobe lišene slobode, uključujući time i zatvorenike (Novokmet, Kolesarić i Livaja, 2019). Nadležnim se tijelima i ustanovama daju preporuke u svrhu poboljšanja postupanja, dok se naspram zakona i propisa daju prijedlozi i primjedbe (Novokmet i sur., 2019). Na internetskoj

stranici pučke pravobraniteljice *Izvješće o radu Nacionalnog preventivnog mehanizma* zadnjeg je puta objavljeno 2022. godine te u njemu pod rubrikom „Zatvorski sustav“ stoji kako je tijekom 2022. godine i ranijih godina koje ulaze u *Izvješće*, postupljeno po 176 predmeta unutar kojih je dano 17 upozorenja, preporuka i prijedloga od kojih je provedeno ili je u provedbi njih 79% (Pučka pravobraniteljica, 2022). Pritužbe zatvorenika na nedovoljnu dostupnost zdravstvene i stomatološke zaštite nastavljaju biti u porastu, tijekom 2022. godine povećana je i prenapučenost kaznenih tijela, mnoge se pritužbe odnose na nedostatke higijenskih uvjeta, a uvidio se i nedostatak službenika tretmana u većini kaznenih tijela (Pučka pravobraniteljica, 2022). Nadalje, nedostatna i neodgovarajuća priprema za otpuštanje na slobodu također se nalazila u pritužbama, problem je i premali broj radnih mjesta te nedostupnost stručnih programa namijenjenih obrazovanju odraslih (Pučka pravobraniteljica, 2022). Zatvorenici, a posebno oni Romske nacionalne manjine ulagali su pritužbe na neprofesionalno ili nezakonito postupanje službenika u vidu vrijeđanja i omalovažavanja, a neki su u strahu za vlastitu sigurnost zbog prijetnje drugih zatvorenika (Pučka pravobraniteljica, 2022). Neke od donesenih preporuka odnose se na osiguravanje preduvjeta za obavljanje zdravstvene djelatnosti unutar zatvorskog sustava, osiguravanje dovoljno zdravstvenih radnika, osiguravanje stručnih kapaciteta u kaznenim tijelima te prijedlog nadležnom ministarstvu o izmjeni Zakona o izvršavanju kazne zatvora u djelu koji se odnosi na posebne mjere održavanja reda i sigurnosti (Pučka pravobraniteljica, 2022).

Dokumenti koji su prethodili Mandelinim pravilima i Konvenciji, a koji su njihovi prethodnici i po počecima zalaganja za zaštitu ljudskih prava su: *Deklaracija o neovisnosti* donesena 1776. godine u SAD-u, zatim francuska *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina* iz 1789. godine koja je veoma utjecala na razvoj ljudskih prava te UN-ova *Opća deklaracija o ljudskim pravima* iz 1948. godine koja označava početak pokušaja „univerzalne političke i pravne provedbe ljudskih prava“ (Kolednjak i Šantalab, 2013:324). Prava koja je uspostavila *Opća deklaracija* postala su pravno obavezna 1966. godine donošenjem *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima*, a među njima je i zabrana mučenja koja se po prvi puta referira i na zatvorenike prema kojima je propisano i čovječno postupanje i poštivanje ljudskog dostojanstva (Pleić, 2010). Mandelina pravila iz 1955. i Konvencija iz 1984. nadovezuju se na navedene dokumente nastojeći osigurati sva propisana ljudska prava i zatvorenicima. Oni čine korak dalje u zaštiti ljudskih prava

jer ih šire i izričito štite i onu skupinu koja je kroz povijest bila marginalizirana, etiketirana i isključivana što će se prikazati u narednim poglavljima.

4. KAZNA ZATVORA I POSTUPANJE SA ZATVORENICIMA DO NOVOGA VIJEKA

Postoje različite vrste kaznenopravnih sankcija prisutnih diljem svijeta, osobito u današnje vrijeme; no jedna od njih svakako dominira te postoji duže od novih, alternativnih sankcija nastalih temeljem nje, a to je kazna zatvora. Kako bi se dobio njezin sveobuhvatan pregled, važno je pogledati u povijest. Potrebno je utvrditi kada i gdje se bilježe prve kazne zatvora i koju su funkciju imale, a kada se kazna zatvora pojavljuje u nama poznatom smislu - kao kaznenopravna sankcija. Zatvor i kazna zatvora u današnjem smislu riječi i prakse u mnogočemu se razlikuje od antičkih vremena pa sve do kraja 18. stoljeća. Povijesnim pregledom jasno će biti vidljiv razvoj od okrutnosti, nehumanosti i nikakvih prava osoba lišenih slobode sve do razvoja prethodno navedenih dokumenata koji štite dostojanstvo i ljudska prava svakog pojedinca. Riječ je svakako o vrlo dugotrajnom procesu, a kazna zatvora u tom smislu novijeg je datuma gledajući cjelokupnu vremensku crtu čovječanstva. U sljedećim će se poglavljima tako iz perspektive postupanja sa zatvorenicima prikazati razdoblje starog, srednjeg i novog vijeka, a naposljetku i današnjice, sve kroz prizmu razvoja njihovih prava i uvjeta prilikom izdržavanja kazne, odnosno prilikom oduzimanja slobode.

4.1 Stari vijek

Palermo (2013) opisuje razdoblje prije pojave zatvora kao vrijeme kada su ljudi živjeli u zajednicama bez pravila i zakona te s minimalnom organizacijom. Kada bi netko napravio prekršaj ili kazneno djelo u današnjem smislu riječi, reagirali bi na temelju svojih emocija, uglavnom obrambeno i agresivno kako bi osigurali svoj opstanak. S vremenom, zajednice su razvile kolektivni osjećaj pravde koji je doveo do postavljanja društveno prihvatljivih ponašanja i pravila za čije su kršenje osmislili i prigodne kazne.

Tako su u Srednjem Egipatskom kraljevstvu faraoni ozbiljno shvaćali dužnost očuvanja javnog reda koja je za njih bila sveta zadaća (Peters, 1998). Preferirali su kazne poput javnog premlaćivanja ili zatvaranja nad smrtnom kaznom, a klasifikacija zatvorenika nije se prakticirala (Peters, 1998). Na zatvorenike se gledalo kao na robove i težak rad kojem su svi bili podvrgnuti karakterističan je za ovo razdoblje (Palermo, 2013). Zatvorom je upravljao nadzornik zajedno sa

stražarima i pisarima koji su pažljivo vodili zatvorsku evidenciju, a unutar zatvora bili su smješteni i kazneni sudovi (Peters, 1998).

Poznati Hamurabijev zakonik proizašao iz Babilonskog Carstva propisivao je oštre kazne i težak rad za manje zločine (Palermo, 2013). Prema zakoniku bi tako npr. sinu koji udari oca trebalo odrezati ruku ili ženu koja vara muža zavezati s ljubavnikom i baciti ih u vodu (Roth, 2022), što prema našim zakonima, samo u pogledu drugog primjera, nije ni prekršaj ni kazneno djelo i posljedica od strane društva i zakona je eventualno moralna osuda. Płatek (2016) s druge strane tvrdi da su takvi zakoni bili opravdani s obzirom na vrijeme i okolnosti u kojima su ljudi živjeli te da svrha tih kazni nije bila okrutnost, već pokazivanje neizbježnost kazne za počinjene prekršaje ili zločine.

Stari Zavjet sadrži opise kazni i zatvora iz različitih razdoblja pa se tako između ostalog saznaje kako su židovi imali praksu zadržavanja počinitelja u pritvoru, osobito onih osuđenih na smaknuće (Palermo, 2013). Neke od kazni za kršenje saveza s Bogom bile su progonstvo, premlaćivanje i smrtna kazna u obliku kamenovanja, spaljivanja koje je podrazumijevalo ulijevanje otopljenog olova kroz usta osuđenika, spomenuto smaknuće (odsijecanje glave) te davljenje do smrti (Peters, 1998).

Antička Grčka imala je svoje specifičnosti, a Drakonski zakoni su svakako među njima. Riječ je o zakonima koji su imali odraz tradicionalnog načina postupanja prema osobama koje su počinile ubojstvo, kao što je npr. izgon (Plastow, 2017). Najpoznatiji su po činjenici da je najčešća kazna za sve oblike propisanih neprihvatljivih djela bila smrtna kazna, izjednačavajući pri tome težinu svih prekršaja i kaznenih djela pa bi tako kradljivac voća i povrća dobio jednaku kaznu kao osoba koja je počinila ubojstvo (Plastow, 2017). Gledajući nešto kasnije razdoblje, bilježi se kako su Atenjani zatvarali osuđenike te su na ograničavanje njihove slobode gledali kao na pokazivanje primjera ostalim građanima (Palermo, 2013). Uz to, zatvaranje nije postojalo samo radi retribucije već i radi odvraćanja od daljnjih zločina i kao metoda naknade ili iskupljenja za neprihvatljivo ponašanje (Peters, 1995; prema Palermo, 2013). Zatvori su se tada koristili i za privremeno zatvaranje prije suđenja i prije izvršenja kazne, a osobito za robove i kao oblik dugotrajne kazne zatvora (Palermo, 2013). Mučenje i pogubljenje u antičkim grčkim zatvorima nije bila strana pojava (Palermo, 2013). Neke od kazni toga doba bile su kamenovanje, bacanje osuđenika s

provalije te vezanje za stup dok počinitelj ne umre, prije čega bi bio izložen javnom zlostavljanju (Peters, 1995; prema Palermo, 2013). Zanimljivo je kako Atenjani nisu imali milosti prema recidivistima koje su vješali, a u nekim je slučajevima čin pokopa bio uskraćen počiniteljima (Peters, 1995; prema Palermo, 2013).

Rimljani su pak bili nešto napredniji od svih prethodno navedenih naroda, s jasnijom i kompleksnijom strukturom kaznenopravnog sustava. Imali su posebne sudove za specifične prekršaje s prigodnim zakonskim kaznama (Palermo, 2013). Smrtnu kaznu, koja bi nastupila nakon 60 dana boravka u pritvoru, mogli su izbjeći plaćanjem novčane kazne, a ta se opcija odnosila samo na osuđene za fizički napad, krađu ili uništavanje privatnog vlasništva (Palermo, 2013). Neki od načina izvršavanja smrtne kazne s obzirom na počinjeno kazneno djelo bili su „spaljivanje (za one koji su podmetnuli požar), guranje s litice *Tarpeian Cliff* (za krivokletstvo), batinanje do smrti (za skladatelje vulgarnih pjesama o građanima), vješanje (za krađu tuđih usjeva...)“ (Peters, 1998:14). Osim različitih kazni, postojale su i različite vrste ustanova/prostora za zatvaranje. Među njima valja istaknuti *ergastulum*, prostoriju unutar kuće u koju je otac kao glava kuće mogao zatvoriti neposlušne robove ili bilo kojeg drugog člana kućanstva kojem je, po njegovom mišljenju, bila potrebna disciplina (Peters, 1998). Dari-Mattiacci (2013) nadodaje kako su tim robovima zapovijedali drugi robovi, a ne gospodar kuće, dok Palermo (2013) napominje da su pojedinci u *ergastulumu* bili stavljeni u okove. Nadalje, *latumiae* je bio kamenolom, zatvor koji se prvotno nalazio unutar zidina grada na brdu *Capitoline hill* te je imao jamu-*tullianum* koja je služila i za zatvaranje i za pogubljenje (Palermo, 2013). Kako se grad počeo širiti, takve su zatvore počeli graditi izvan zidina grada gdje su tamnice bile mračne i prekapacitirane, a zatvorenici okovani, mučeni i nezbrinuti u pogledu prehrane i zaštite (Palermo, 2013).

Iz pregleda staroga vijeka, vidljivo je kako je okrutnost, mučenje i zlostavljanje prevladavalo na različitim prostorima tijekom dugog vremenskog perioda. Prava zatvorenika nisu se niti nazirala, bilo je važno očuvanje tek uspostavljenog reda i zakona. Htjelo se pokazati kako će počinitelje doći pravda, slično kao i danas, ali s potpuno drugačijim sredstvima. Tada, kada nije postojala zaštita počinitelja, išlo se ka zastrašivanju i odvrćanju okrutnim kaznama, bez pomisli o bilo kakvoj vrsti rehabilitacije. U nastavku poglavlja daje se pregled glavnih značajki zatvaranja u srednjem te novom vijeku kada dolazi do promjena u području prava zatvorenika.

4.2 Srednji vijek

Razdoblje srednjega vijeka karakterizira velik utjecaj crkve i njezino kanonsko pravo, a prva asocijacija za tretman zatvorenika ovog razdoblja svakako je mučenje u raznim oblicima i raznim sredstvima. Zatvori su i dalje uglavnom bili u funkciji čekanja presude ili su u njih smještali dužnike kako ne bi pobjegli dok ne vrate svoj dug, što je znalo potrajati godinama (Josipović, 2018). Razna su mjesta imala ulogu zatvora, kao npr. „tornjevi, stražarnice, podrumi gradskih vijećnica ili objekti na tržnicama“ (Josipović, 2018:208). No, prije zatvora koji su bili pod upravom gradova, zatvaranje je bilo prakticirano i uobičajeno za crkvenu kaznenu praksu i to još od 4. stoljeća (Geltner, 2006). Tako su svećenike i redovnike „koji su se ogriješili o Božje zakone“ (Cvitanović, 2010; prema McNally, 2019:245) zatvarali u samostanske zatvore raznih naziva: *murus-* doslovnog prijevoda zid koji se odnosio na prostoriju u koju su bili zatvarani, *ergastulum-* vrsta ćelije namijenjena disciplini u kojoj su bili primorani na rad te *carcer-* izraz koji se najčešće upotrebljavao i doslovno znači zatvor (Peters, 1998). Kasnije su i obične ljude, laike, koji su počinili neki zločin zatvarali u samostanske zatvore te se taj čin nazivao *detrusio in monasterium* - zatvaranje u samostanu (Geltner, 2006). O životu u takvim zatvorima ne zna se mnogo, no neki dokazi upućuju na praksu pokorničkog života, samoće i molitve, a takve su ustanove stvorile prvu povezanost između zatvora i duhovne reforme, što je stoljećima kasnije dobilo veći značaj (Geltner, 2006). Peters (1998), kada govori o utjecaju crkve i kanonskom pravu, navodi kako su biskupi snosili odgovornost spasenja i obraćenja počinitelja, a crkveni su se sudovi protivili svim kaznama koje bi uključivale smrt, sakaćenje ili bilo kakav oblik discipliniranja ili kažnjavanja koje bi počinitelja dovele do stanja očaja i muke. Vjerovali su kako takav način postupanja stoji na putu pokore koja vodi do spasenja i obraćenja kršćanstvu (Peters, 1998). U 12. je stoljeću papa Inocent III. predstavio novi pravni postupak za crkvene sudove, a riječ je naravno o inkvizicijskom postupku koji se primjenjivao i na klerike i na laike (Peters, 1998) čime je započeo val inkvizicijskih postupaka karakterističnih za srednji vijek.

Razdoblje 12. stoljeća donijelo je mnogo promjena u socijalnom, političkom i ekonomskom smislu; gradovi su se počeli sve više razvijati, osobito na području Europe, no nisu se sve države razvijale jednakim tempom i na jednak način (Peters, 1998). Ovaj vrlo kratki pregled koji u realnosti obuhvaća nekoliko stoljeća, služi kao prijelaz prema razdoblju stvarnih promjena kada dolazi do

reformi koje će zauvijek promijeniti način izdržavanja zatvorske kazne, a ustvari i definirati kaznu zatvora kao kaznenopravnu sankciju.

5. NOVI VIJEK I POČECI PROMJENE

Za ovo će se razdoblje, nastavno s opisom zatvorskih sustava, opisati stanje u Engleskoj koja je značajna po začetima moderne kazne lišenja slobode, nastale u njezinim *brajdvelima*. Najprije će se dati kratki pregled stanja u Engleskoj koje će se nadovezati na prvi zatvorski sustav, a potom će se zbog važnosti utjecaja na reformu i borbu za prava zatvorenika opisati glavne misli važnih reformatora - Cesarea Beccarije, Johna Howarda i Jeremyja Benthama.

5.1 Engleska

U Engleskoj je od 1270-ih na dalje broj zatvora i kaznenih djela za koje je bilo predviđeno zatvaranje naglo narastao (Peters, 1998). Do kraja srednjega vijeka zatvori su se nalazili u svakom većem gradu te je njihov glavni zahtjev bio da budu sigurni, a oni smješteni u gradovima često su se nalazili na gradskim vratima (Brodie, Croom, i Davies, 2002). Od poznatijih zatvora u Londonu ističu se: *Tower of London* – prvi kraljevski zatvor u Engleskoj prvotno namijenjen za kraljeve neprijatelje, *Fleet Prison* – nazvan po rijeci uz koju je sagrađen, *Newgate* – ponajviše namijenjen za dužnike i državne zatvorenike, *Ludgate* - također za dužnike te prijestupnike, one koji nisu poštivali vlast/vladara i za ostale manje delikte te *Tun* – pretežito za moralne delinkvente, a uz zatvore postojalo je i službeno mjesto za smaknuća naziva *Tyburn Hill* (Peters, 1998). Moglo bi se reći da su privilegirani zatvorenici, koji su to mogli priuštiti, uživali neke od povlastica koje se prema današnjim standardima smatraju obaveznim za osigurati svim zatvorenicima poput hrane, posteljine i drugih predmeta komfora za čije su pružanje bili zaslužni stražari koji su sve naplaćivali (Peters, 1998). Palermo (2013) navodi kako je u Engleskoj smrtna kazna bila intenzivno korištena tijekom 200 godina te da su počinitelji bili smaknuti čak i za prekršaje.

5.2 Bridewell

Engleska je povijest važna jer mnogi stručnjaci smatraju kako su upravo tamo još u 16. stoljeću ustanovljeni začeci suvremenih zatvora, započeti u *brajdvelima*. Josipović (2018:271) tako navodi kako se kao „preteča prave moderne kazne lišenja slobode“ mogu smatrati engleski *brajdveli*. U pokušaju da se riješe problemi devijantnosti i siromaštva, engleska je vlada usvojila novu vrstu kaznene institucije koja je po prvi puta do tada imala za cilj koristiti zatvorsku kaznu u svrhu kažnjavanja i reformiranja počinitelja (Hardman, 2007). Prva takva korekcijska ustanova otvorena je u Londonu 1553. godine kao dio niza bolnica osnovanih radi rješavanja problema siromaštva

naziva *Bridewell* (Hardman, 2007), koja zbog smrti kralja Edwarda VI nije bila u uporabi sve do 1556. godine kada je grad dobio potpuno vlasništvo te pretvorio palaču u bolnicu, zatvor te ustanovu za rad (Brodie i sur., 2002). Sve je počelo sa siromasima, a postepeno su tamo krenuli smještati sve besposličare, prosjake, skitnice i prostitutke (Spiereenburg, 2007), a Hardman (2007) nadodaje i sitne kriminalce – lupeže i druge osobe čije ih je ponašanje dovelo u zonu između siromaštva i kriminala. Vjerovalo se da te skupine ljudi mogu popraviti svoje ponašanje, a Nelson (2017) navodi kako je ključ za njihovu reformaciju i promjenu bio rad i to težak i naporan rad. Neki od poslova uključivali su izradu kapa i čavala (Cryar, 2023), dok Brodie i sur. (2002) ističu kako je 1579. godine bilo podučavano čak 25 zanata, između ostalog izrada teniskih loptica, čipke i cipela. Za one koji su odbijali takvu vrstu rada, bio je predviđen kazneni rad koji je uključivao *treadwheel* (Brodie i sur., 2002) – veliki kotač, kao valjak, s izbočenim pedalama po kojima su zatvorenici stajali okrećući ga, nekada korišteni i za poslove mljevenja žitarica ili crpljenja vode iz kanalizacije (Carpenter, 2006). Preko ljeta bili su prisiljeni na takav rad 7-10 sati dnevno, a preko zime od 5 do 7 sati (Brodie i sur., 2002). O još nehumanih uvjeta svjedoči i činjenica da su zatvorenici spavali skučeni u jednoj prostoriji gdje ih je dvoje ili troje djelilo jedan krevet i gdje je u svakoj prostoriji bilo smješteno između 4 i 12 zatvorenika (Palermo, 2013). Tako *Slika 1* prikazuje žene i dvoje djece zatvorene zbog skitnje te ih se u ovakvoj prostoriji skupno držalo do 7 dana prije nego bi ih se deportiralo natrag odakle dolaze (Brazil, 2012). Slika donekle prikazuje prethodno opisanu prostoriju jednog *brajdvela* u kojoj su svi zatvorenici bili smješteni skupa, a mogu se vidjeti i pregrađeni prostori namijenjeni za spavanje koje je sačinjavala samo slama na podu. Iako ova slika to prikazuje, nije se provodila klasifikacija (ona se javlja tek kasnije), neposluh se kroz godine počeo još teže kažnjavati, no za svoj su rad, ako ništa, zatvorenici bili plaćeni (Josipović, 2018). Iako su uvjeti bili daleko od prihvatljivih, barem prema današnjim standardima, po prvi puta u povijesti počinitelji nisu bili automatski osuđeni na mučenje, smrtnu kaznu ili dugotrajno pa i doživotno zatvaranje. Naravno, takva se prilika davala samo onima koji nisu činili teške zločine te onima koji su se za tadašnje poimanje upuštali u nemoralna ponašanja. Uskoro su se slične ustanove počele otvarati po cijeloj zemlji, ali i šire npr. u Nizozemskoj i Njemačkoj (Hardman, 2007). Josipović (2018) navodi kako su s vremenom zatvorenike počeli odvajati prema spolu, težini kazne i zdravstvenom stanju što je svakako bio veliki pozitivni pomak, ali već u drugoj polovici 17. stoljeća sve su više počele poprimati oblik ustanova za kažnjavanje da bi početkom 18. stoljeća bile jednake tamnicama jer su izgubile ideju reformiranja i prakse rada.

Veoma prisutna bila je i praksa prevoženja počinitelja u kolonije koja je jedno vrijeme činila gotovo 2/3 kazni sve do uvođenja zatvorske kazne 1780-ih (Gülhan, 2017). Loše prakse postupanja sa zatvorenicima nastavile su se i u *hulkovima* – velikim, istrošenim brodovima koji su trebali biti tek privremeno rješenje za prenapučene zatvore (McGowen, 1998). Oko 25 *hulkova* bilo je aktivno duž Temze, a na primjeru jednog od njih, naziva *Justitia*, uvjeti su bili toliko loši da je svaki četvrti od ukupno 632 zatvorenika kroz godinu i pol dana preminuo od bolesti (McKay, 2022). Hrana im je bila uskraćena, težak rad bio je neizbježan, a očitovao se u obliku čišćenja rijeke te se navodi da su uvjeti općenito bilo mnogo rigorozniji od bilo kojeg zatvora (McGowen, 1998).

Slika 1

Pass-Room Bridewell

(Izvor: Rowlandson i Pugin, 1808; prema The Metropolitan Museum of Art, n.d.)

5.3 Zajednički/skupni/asocijacijski sistem

Najstariji sistem naziva zajednički, skupni ili asocijacijski trajao je od kraja 18. do početka 19. stoljeća (Brodie i sur., 2002). Prethodno opisani *brajdveli* svakako su primjer ovog sistema. Meskell (1999) navodi kako su zatvori u kojima je bio prisutan zajednički sistem bili dizajnirani da drže veće skupine zatvorenika u velikim prostorijama, no to je uvelike otežavalo nadzor nad

njima. Uz to, nije bilo klasifikacije zatvorenika i kako tvrdi Stevanović (2012), zajednički su izdržavali kaznu svi zatvorenici bez obzira na dob, spol, visinu kazne, težinu kaznenog djela, zdravstveno stanje i slično. Gledajući navedeno iz današnje perspektive, jasno su vidljive negativne strane ovog sustava. Shvaćanje štetnosti takve prakse dovelo je do drugačijih standarda koja su naznačena i u Mandelinim pravilima pa se tako u pravilu 11 nalaže da „Različite kategorije zatvorenika moraju biti u odvojenim ustanovama ili dijelovima ustanova, s obzirom na njihov spol, dob, kaznenu evidenciju, pravni razlog pritvaranja i nužnosti postupanja s njima (Mandelina pravila, 2015:11). Za početak, nepostojanje odvajanja muškaraca i žena moglo je dovesti do mnogih očitih problema nesrazmjera moći i potencijalnog seksualnog iskorištavanja, zbog čega pravilo 11a) jasno nalaže „muškarce i žene treba u mjeri u kojoj je to moguće zatvarati u odvojene ustanove; u ustanovi koja prima i muškarce i žene sve prostorije koje su određene za žene moraju biti potpuno odvojene“ (Mandelina pravila, 2015:11). Nadalje, pravilo 11 jasno napominje kako se neosuđeni zatvorenici moraju smjestiti odvojeno od osuđenih, a isto tako osobe zatvorene zbog dugova i drugi civilni zatvorenici od osoba koje su zatvorene zbog kaznenog djela te maloljetni od odraslih (Mandelina pravila, 2015). U uvjetima zajedničkog izdržavanja kazne, prizonizacija kao „proces kojim zatvorenik postaje dijelom zatvoreničkog sustava, društva, preuzimanjem normi tog društva i osjećajući se pripadnikom tog društva“ (Mejovšek, 2002:22) mogao je biti velik problem. Miješanje skitnica i prosjaka s onima koji su počinili kaznena djela, moglo je polučiti još kriminala i začarani krug stvaranja kriminalaca. Stevanović (2012:28) u tom smislu navodi da je u zajedničkom sustavu „dominantna pojava kriminalne infekcije, tako da su ti zatvori u stvari bili „škola zločinaca“. S druge strane, ako se gleda sigurnost svih uključenih, a osobito bolesnih, žena i djece, može se samo pretpostaviti kojim su sve vrstama opasnosti bili izloženi. Od potencijalnog fizičkog i seksualnog zlostavljanja, maltretiranja i iskorištavanja, sve se protivilo navodu iz prvog Mandelinog pravila „Zaštita i sigurnost zatvorenika, osoblja, pružatelja usluga i posjetitelja moraju uvijek biti osigurani“, ali i drugog pravila koje navodi da „zatvorske uprave moraju imati u vidu pojedinačne potrebe zatvorenika, a posebice najranjivijih kategorija u zatvorskim okruženjima“ (Mandelina pravila, 2015:9). Kako je ranije spomenuto, u zajedničkom je sustavu bilo teško održavati nadzor nad zatvorenicima, što automatski ostavlja prostora za činjenje zločina unutar tih prostorija, kao i za nemire i pobune. Dodatne probleme naglašavaju i Kron, Nikolić i Stevanović (2011) navodeći prisutnost kockanja i prostitucije. S obzirom na to da su kažnjiva ponašanja zbog kojih su takve skupine zatvorenika i bile zatvorene mogli prakticirati i unutar zatvora, štitilo se

društvo, no nikakva se pažnja nije obraćala na štetnost zajedničkog boravka na njih same te na njihovu dobrobit. Danas se obraća velika pažnja klasifikaciji zatvorenika gdje se nastoji izbjeći boravak npr. osuđenih dilera i ovisnika u neposrednoj blizini. U zajedničkom sistemu zatvorenici su veoma uspješno mogli podržavati loša i kažnjiva ponašanja jedni kod drugih. Naposljetku, Mandelina pravila 15, 16, 17 i 18. propisuju nužnost postojanja i održavanja sanitarnog čvora, tuševa te toaletnog pribora (Mandelina pravila, 2015), što svakako nije bilo prisutno u ovom sistemu. Higijenski su uvjeti bili očajni, a učestalom obolijevanju i smrti zatvorenika pridonosila je i nekvalitetna, oskudna prehrana (Kron i sur., 2011).

S druge strane, postoje i neki aspekti ovog sustava koje bi se moglo smatrati pozitivnima. Najvažnije spominje Stevanović (2012) navodeći za početak kako je zajednički sistem ekonomičan, točnije za izgradnju takvih tipova ustanova bilo je potrebno manje financijskih sredstava. Ako bi se taj aspekt promatrao kroz problem prenapučenosti, svakako se na brži i jeftiniji način mogao osigurati prostor potreban za zatvaranje novih i premještaj postojećih zatvorenika koji su bili smješteni negdje gdje mjesta više nema. Nadalje, iz sigurnosnog je aspekta zaštitarima bilo praktičnije osigurati kontrolu (Stevanović, 2012) jer su zatvorenici koji su planirali bijeg teško mogli osigurati tajnost svojih planova, okruženi ljudima i ušima koja su sve mogla čuti. Zajednički je sistem za rad i zapošljavanje zatvorenika omogućio lakšu organizaciju (Stevanović, 2012), a samo postojanje ranije spomenutih učenja zanata velika je pozitivna stvar jer se izobrazba spominje i u 98. Mandelinom pravilu pod točkom 2 koja nalaže da „Strukovno osposobljavanje u korisnim zanimanjima mora biti omogućeno zatvorenicima koji mogu od toga imati koristi, a posebice za mlađe zatvorenike“ (Mandelina pravila, 2015). Naposljetku, zajedničko izdržavanje kazne, osobito u ovakvim surovim uvjetima, zbog ljudske prirode i činjenice da smo ipak društvena bića, moralo je olakšati boravak. Imati bilo kakvo društvo svakako je bolje od potpune izolacije, što navodi i Stevanović (2012).

O uvjetima u zatvorima toga vremena i promjenama koje su nastupile zbog lošeg stanja u njima, raspraviti će se u sljedećem poglavlju kojim se nastavlja niz zatvorskih sustava opisom Čelijskog sistema. Prije toga valja objasniti kako i kojom motivacijom je do njega došlo.

5.4 Reformatori

Sama ideja kazne lišenja slobode pojavila se kao odgovor na namjeru ukidanja ili barem smanjenja smrtne kazne što se po prvi puta dogodilo u SAD-u (Josipović, 2018). Za takav je pothvat bilo potrebno pravno uređenje i uopće sistem prema kojem će se kazna zatvora provoditi. Reformatori toga vremena su stoga tražili načine kažnjavanja koji će se razlikovati od dotadašnjih s obzirom na to da je svrha cijele reforme bila promjena na bolje. Nedić i Rašić (2021) navode da su najvažniji i najpoznatiji reformatori bili John Howard, Jonas Hanway i Cesare Beccaria, a Ignjatović (2018) spominje i Elizabeth Fry koja se zalagala za poboljšanje položaja žena i njihove djece u kaznionicama te Mary Carpenter – zagovornicu otvaranja popravnih ustanova, kombinacije škole i kaznene ustanove, za djecu i mlade. Osim njih, „razne humanitarne kršćanske udruge najviše su ustajale protiv nehumanih uvjeta u kojima su se ljudi pritvarali“ (Josipović, 2018:208) te je tako uz motiv smanjenja smrtne kazne i promjene veoma lošeg stanja u dotadašnjim zatvorima, dodatan motiv za promjenom bilo slijeđenje kršćanskih nauka te humanost. Važno je podsjetiti se kako su zatvori do tada služili tek kao prostor u kojem su boravili dužnici te optuženici koji su čekali svoju presudu ili izvršenje smrtne kazne pa je tako kazna zatvora imala drugu svrhu.

5.4.1 Cesare Beccaria

Ideju lišenja slobode, odnosno zatvora kao kazne u svom je djelu *O zločinima i kaznama* 1764. prvi predstavio Cesare Beccaria (Nedić i Rašić, 2021). Beccaria je veoma značajan u pogledu prvih službenih zalaganja za prava zatvorenika jer, kako navodi Barnes (1921), uz to što je bio protivnik smrtne kazne, snažno se zalagao i za ukidanje mučenja, naglašavao je veliku potrebu za pravednijim i ispravnijim postupkom suđenja kao i nužnost smanjenja strogoće izrečenih kazni, a poticao je i veću upotrebu zatvora kao kazne te poboljšanje uprave unutar zatvora. Smatrao je kako počinitelje zatvaranje odvaja od njihove sredine i društva, a u isto vrijeme ih rehabilitira i čini poslušnima (Nedić i Rašić, 2021). Valja naglasiti da, iako su njegove ideje za to vrijeme bile revolucionarne i puno bliže današnjem poimanju humanosti, Beccaria se zalagao za dugotrajnu kaznu zatvora u pogledu odvratanja od činjenja zločina i to ne zato što je takvu kaznu smatrao humanijom od smrtne, već suprotno, gledao je na nju kao na okrutniju opciju objašnjavajući da čin ubojstva izaziva kratkotrajni strah, dok misao izvjesnosti dugotrajnog ili doživotnog boravka u zatvoru izaziva jači strah i utjecaj na društvo (Josipović, 2018). Navedeno nije nešto čime bi se mogla definirati humanost i smjer ka dobrobiti zatvorenika, no sve prethodno navedene ideje

svakako jesu počeci onoga što je dovelo do današnjih pravila za postupanje sa zatvorenima i čuvanja njihovih prava kao ljudskih bića i pripadnika društva.

5.4.2 John Howard

Osim već detaljnije opisanih *brajdvela*, Ignjatović (2018) navodi i razne druge slične ustanove po Europi poput kaznionice u Ganu u Belgiji, zavod svetog Mihajla u Rimu, kaznionicu *Raphus* u Amsterdamu, Hamburg u Njemačkoj te u Francuskoj. U njima te brojnim drugim ustanovama toga vremena uvjeti su bili neizdrživi, a najbolje ih je opisao filantrop John Howard u knjizi *State of prisons in England and Wales* iz 1777. godine (Ignjatović, 2018). Dixon (1850) navodi da je sama povijest znanosti o zatvorima započela s Howardom jer prije njega nije bilo nikakvih podataka na kojima bi se mogla temeljiti pravila u postupanju sa zatvorenima. Kada je 1773. godine bio imenovan visokim šerifom zatvora Bedford, njegov opis posla nije bio povelik niti je zahtijevao konkretan rad jer se on se prepuštao podšerifima (Dixon, 1850). Howard se odlučio za osobniji pristup pa je tako slušao suđenja i s neizmjernom pažnjom posjećivao i pregledavao svaki kutak zatvora (Dixon, 1850). Takav je pristup za to doba bio nov i neobičan te je doveo do revolucionarnih promjena. Nije mu promaklo niti jedno zlostavljanje koje je, na žalost, bilo učestalo, a za zatvorenike su njegovi posjeti bili od velike koristi (Dixon, 1850). Posebno odbojnim smatrao je otkriće da se zatvorenici koji su bili oslobođeni optužbi, još uvijek nalaze u zatvoru jer nisu mogli otplatiti tamničarske naknade (McGowen, 1998). Uz to, uvidio je mnoge bolesti uzrokovane općom nebrigom i prljavštinom, pohlepu zaštitara i zanemarivanje problema od strane sudaca koji su bili zaduženi za nadgledanje navedenog (Fisher, 1995). Njegova svakodnevna izvješća parlamentu dovela su do dva zakona: zakonom iz 1774. pokrili su se dijelovi koji su Howarda najviše smetali u funkcioniranju zatvora te je tako propisano da se zatvorenici moraju pustiti na slobodu bez plaćanja tamničarske naknade, ako se protiv njih ne podigne optužnica (Josipović, 2018). Drugim je pak zakonom iz iste godine određeno da se zidovi obavezno moraju prati jednom godišnje uz ventilaciju prostora, osigurati ambulante što je bilo osobito važno s obzirom na mnoge bolesti koje su vladale u zatvorima, po potrebi je bilo nužno osigurati i novu odjeću te se, također zbog zdravlja zatvorenika, zabranilo korištenje podzemnih tamnica (Roth, 2016; prema Josipović, 2018). Howard nije imao puno povjerenja u ljude čija je dužnost bila provođenje tih zakona i smatrao je kako su i najbolji zakoni bezvrijedni u rukama nezalica i sebičnih ljudi (Dixon, 1850). Iz tog je razloga o svom trošku dao tiskati novodonesene zakone, a

kopije je proslijedio svim upraviteljima i tamničarima u zemlji (Dixon, 1850). Suci su od njega tražili dokaz da druge zemlje postupaju drugačije od Engleske, zbog čega se u nakani da to istraži, zaputio na putovanje; najprije u sve engleske zatvore, a kasnije i u ostale europske zemlje (McGowen, 1998). Josipović (2018:217) navodi kako je „osim osnovnog cilja upoznavanja s kaznenim sustavima zemalja koje je posjetio, drugi bio razumijevanje i preuzimanje primjera njihove zatvorske prakse kako bi stečene spoznaje uklopio u svoj prijedlog reforme sustava u Engleskoj“, a na svom je putu posjetio zatvore u Francuskoj, Belgiji, Nizozemskoj, Njemačkoj, Italiji, Škotskoj, Irskoj i drugdje, sve do svoje smrti u Rusiji 1790 (Vander Beken, 2016). Bio je ukupno na 7 velikih putovanja te je sva svoja nova otkrića i usporedbe objavljivao u revidiranim izdanjima svoje prve, gore spomenute knjige, *State of prisons in England and Wales* i to 1780., 1784. i 1791. godine (Brodie i sur., 2002).

Howardova važnost i poveznica između povijesti razvoja zatvorskih sustava, postupanja sa zatvorenicima i njihovih prava ogleda se u činjenici da je prvi dao sistematični opis i uvid u stanje zatvora toga vremena koji je bio nepobitan dokaz nužne potrebe za promjenom, odnosno reformom. Ona, kao ključna prekretnica koja je daljnjim razvojem ideja, znanosti, humanosti i zakona dovela do modernih zatvorskih sustava i praktičnog očuvanja prava zatvorenika, bila je potaknuta cjeloživotnim radom i žrtvom Johna Howarda i drugih filantropa i reformista toga vremena. Najstarija svjetska dobrotvorna organizacija za reformu kaznenog sustava osnovana 1866. godine - *The Howard League for Penal Reform* nazvana je upravo po njemu, a djeluje i danas (Vander Beken, 2016). Organizacija se nastavlja zalagati za promjenu kaznenopravnog sustava, smanjenje kriminala, sigurnije zajednice te smanjenje broja ljudi u zatvorima (Vander Beken, 2016), a sve pod njegovim imenom i zahvaljujući njegovom radu koji nastavlja inspirirati.

5.4.3 Jeremy Bentham

U kontekstu kratkog povijesnog prikaza značajnih reformatora izvršavanja kazne zatvora, neophodno je prikazati i rad Jeremyja Benthama, tvorca utilitarne teorije prema kojoj se ljudski postupci trebaju procjenjivati prema njihovim posljedicama zbog čega je kazna nužna i moralno opravdana jer dovodi do pozitivnih posljedica, a to su prevencija i sprječavanje činjenja kaznenih djela (Josipović, 2018). Navedeno ne znači da je svaki intenzitet kazne opravdan, kao ni stanje koje je prevladavalo u zatvorima. Bentham je smatrao da kazna mora biti tek dovoljno snažna da

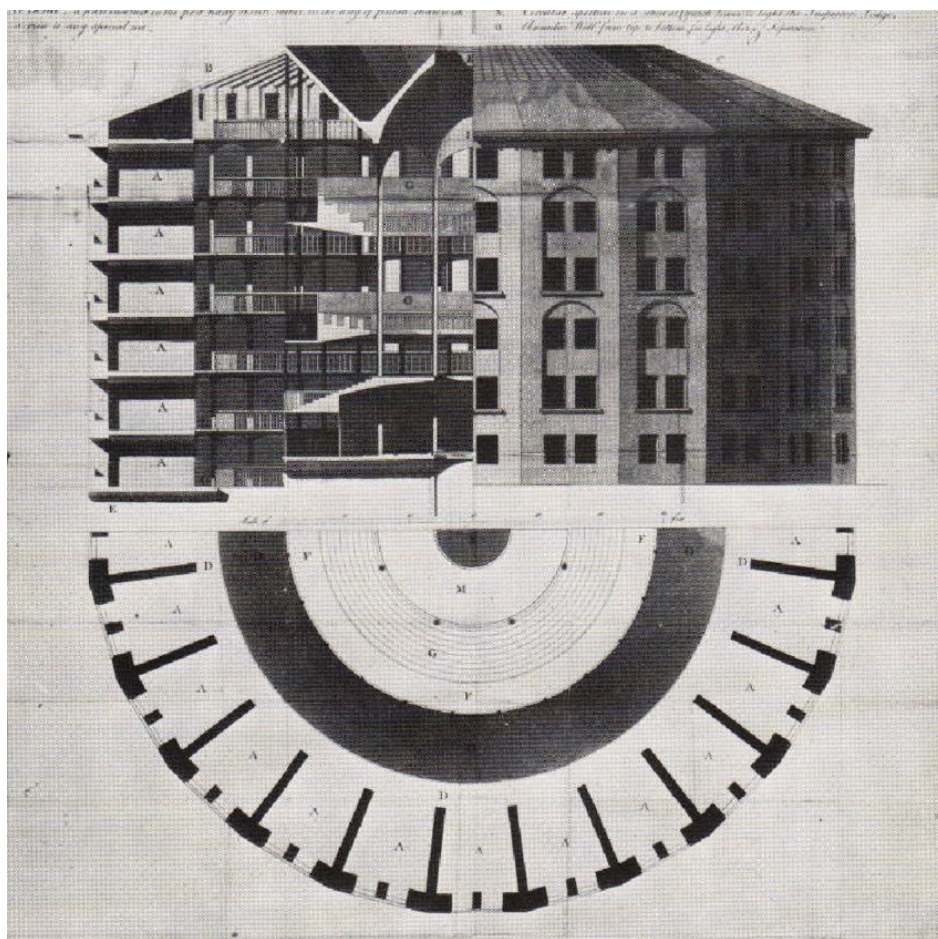
nadmaši korist koju počinitelj ostvaruje činjenjem kaznenoga djela (Krišto, 2023). Ovakvo je razmišljanje pobijalo dotadašnje kalvinističke ideje da se ljudi rađaju dobri ili zli i da će se oni zli ponašati loše osim ako ih se dovoljno okrutnim kaznama ne odvraća od takvog ponašanja (Meskell, 1999). Utilitarna je teorija, u kontekstu vremena u kojem je nastala, poticala drugačije shvaćanje ljudi i humanizirala je zatvorenike. Promovirala je pojedinačnu, a još više kolektivnu sreću koja se nije mogla ostvariti brojnim negativnim i intenzivnim učincima i posljedicama kazni u zatvorima koji nisu bili prihvatljivi. Naposljetku, moglo bi se reći da postavlja temelje vjerovanja u promjenu i rehabilitaciju koja je danas toliko važna i za prava zatvorenika. Razlog tome je što govori o vaganju pozitivnih i negativnih posljedica, što u kontekstu činjenja kaznenih djela stavlja djelomičnu odgovornost na institucije koje mogu i moraju osigurati okruženje u kojem će većina moći naginjati činjenju dobra i donošenju dobrih odluka, a sve u korist opće sreće većine ljudi. Navedeno se ostvaruje rehabilitacijom koja zatvorenike usmjerava činjenju dobra te naglašava pozitivne strane takvog ponašanja, dok istovremeno daje uvid u sve moguće posljedice negativnog ponašanja, kako po samog počinitelja, tako i po njegovu okolinu.

Jeremy Bentham je, osim po svojoj utilitarnoj teoriji, najpoznatiji po prijedlogu nove arhitekture kaznionica koja bi olakšala nadzor nad zatvorenicima znan kao *panopticon* (Ignjatović, 2018). Vjerovao je da bi zatvori građeni po takvom nacrtu osigurali veću sigurnost, efikasniju i humaniju kontrolu, osigurali red i disciplinu te smanjili troškove (Thomas, 2005; prema Ignjatović, 2018). Kako je stanje u tada prisutnom zajedničkom sistemu zatvora bilo nesnosno (kako je i opisano u prethodnim poglavljima), Bentham je za *panopticon* predvidio vrlo inovativne ideje za poboljšanje kvalitete života zatvorenika. Osim što zatvorenici više ne bi morali zajednički izdržavati kaznu zatvora, imali bi i centralno grijanje, ventilaciju, sanitarni čvor i tekuću vodu u svakoj ćeliji te kuhinju iz koje bi se malim liftom do njih prenosila hrana (Steadman, 2007). Uz to, plan je bio odijeliti zatvorenike po spolu i raditi svojevrsnu klasifikaciju po dobi, težini zločina, izopačenosti koju iskazuju i razini pokajanja, uz dva do četiri zatvorenika po ćeliji (Steadman, 2007). Slika 2 prikazuje skicu koju je nacrtao Willey Reveley 1791. godine, osmišljene zajedno s Benthamom i njegovim bratom. Ideja je bila da u centru budu smješteni čuvari, kojih nije trebalo biti mnogo i koji bi iz tako sagrađenog unutarnjeg tornja kroz 360 stupnjeva imali pogled na sve ćelije, kroz male prozore i s dovoljne udaljenosti da zatvorenici ne vide je li ih čuvar promatra (Pease-Watkin, 2006). Iako je godinama lobirao engleski parlament da izgrade takav zatvor, njegova ustrajnost

nije urodila plodom, ali je uspješno privukao pozornost američkih reformatora (Meskell, 1999) o kojima će se kasnije reći nešto više. Benthamov *panopticon* fizički je prikaz revolucije i novina koje su reformisti zahtijevali; predstavlja simbol potrebe za promjenom i napretkom u pogledu prava i dobrobiti zatvoreničke populacije. Cilj je bio učinkovito kazniti ali kroz sustavno zatvaranje, a ne kao do tad mučenjem i nepotrebnom patnjom zbog čega taj razvoj iz fizičkog mučenja do sustavnog zatvaranja mnogi smatraju humanističkim poboljšanjem u povijesti kažnjavanja (Jaspersen i sur., 2007).

Slika 2

Panopticon nacrt

(Izvor: Willey Reveley, 1791; prema Steadman, 2007)

6. ZATVORSKI SUSTAVI SAD-A

6.1 Pensilvanijski/ćelijski/izolacijski/filadelfijski sistem

Pensilvanijski, ćelijski, izolacijski ili filadelfijski sistem javio se kao odgovor na zajednički sistem, kako bi „popravio“ sve njegove negativne strane. Prije opisa samog sustava, kratko će se opisati gdje se on uopće javlja i tko su bili njegovi glavni pokretači. Uz to, bit će vidljiva poveznica između prethodno opisanih reformatora zbog utjecaja kojeg su imali na razvoj ovog sistema.

Začetnici američke reforme zatvorskog sustava bili su *kvekeri* – religijska zajednica (Nedić i Rašić, 2021). Pensilvanijski je sustav nazvan po sjeveroistočnoj američkoj saveznoj državi Pennsylvaniji, mjestu njihovog boravka u kojoj su s Williamom Pennom oformili zakon 1682. godine kojim je službeno po prvi puta uvedena kazna zatvora (Nedić i Rašić, 2021). William Penn bio je osnivač države Pennsylvanije značajan po svojem doprinosu da pravosuđe postane neovisna i koordinirana grana vlasti (Gerber, 2012) te ukidanju smrtne kazne, osim za ubojstvo (Josipović, 2018). Kvekeri su našli istomišljenika u utjecajnom potpisniku američke *Deklaracije o neovisnosti* Benjaminu Rushu koji je na javnom pozivu za reformu zatvorskog sustava stao uz njih i s kojim su dijelili stav da bi zatvori trebali biti mjesta rehabilitacije i preodgoja zatvorenika (Josipović, 2018). Odgovor na zajednički sistem i dotadašnje stanje u zatvorima koje je bilo prisutno i u SAD-u, za kvekere je ležao u potpunoj suprotnosti, čak i krajnosti. Kvekeri su vjerovali da je čovjek po prirodi dobar i da se i najteži kriminalac može moralno preporoditi kroz promišljanje o počinjenom djelu u samoći (Kron i sur., 2011). Ideja novog sistema bila je potpuno odvajanje zatvorenika u pojedinačne ćelije, tijekom cijeloga dana i u svim okolnostima, od početka do završetka kazne (Kron i sur., 2011). Smatralo se da će se na taj način pobiti jedan od negativnih aspekata prijašnjeg zajedničkog sustava jer na ovaj način zatvorenici nisu mogli jedni na druge vršiti negativni utjecaj, odnosno pokušala se suzbiti ranije spomenuta kriminalna infekcija (Kron i sur., 2011). Glavno obilježje ovog sustava, uz samoću, bila je molitva, a oboje su činili temelj kažnjavanja i preobraćenja (Nedić i Rašić, 2021). Smatralo se da je zatvorenik izdržanom kaznom zatvora vratio svoj dug društvu koje mu je tada moralo dati drugu priliku, a da bi ju pravilno iskoristio, prethodno je morao „shvatiti i priznati svoje grijeh, moralno se očistiti kroz pokoru i molitvu“ (Josipović, 2018:225). U ćelijama su zatvorenici imali Bibliju i religiozne tekstove te nisu smjeli biti u kontaktu jedni s drugima jer se smatralo da bi to negativno utjecalo na njihovu umnu i duhovnu transformaciju (Nedić i Rašić, 2021). Za potpuno ograničavanje kontakta, zatvorenike se nije zvalo

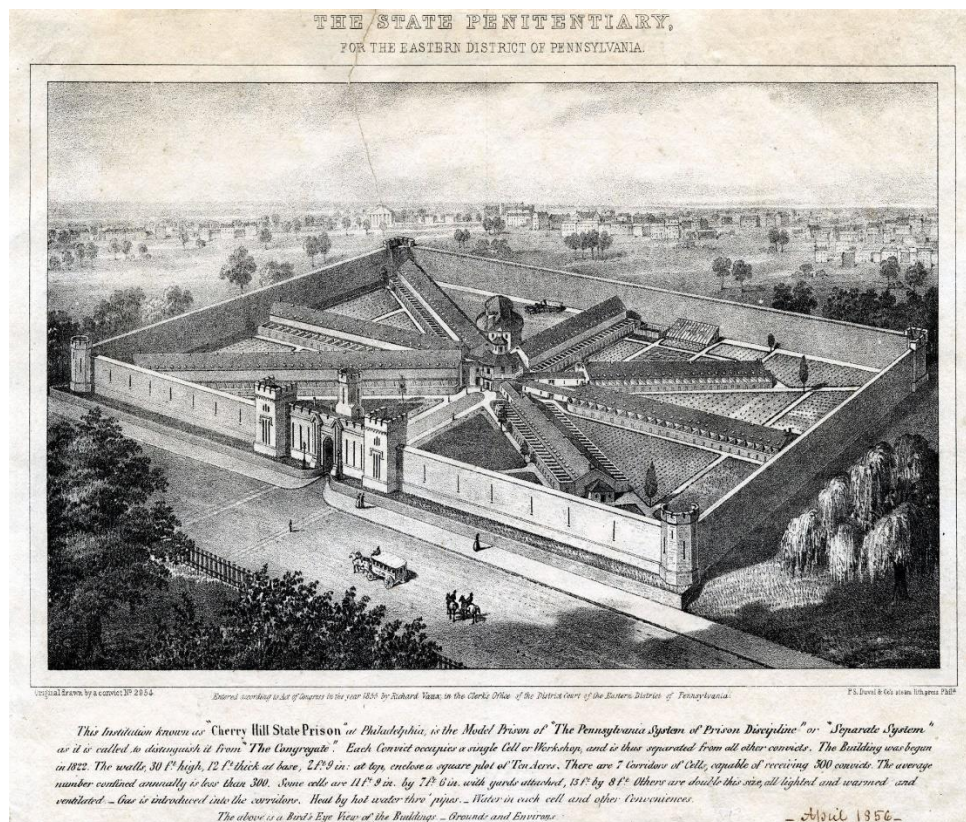
imenima, već je svaki dobio svoj broj, a u prilikama kada su vođeni izvan ćelija, na glavu im se stavljala kukuljica (Johnston, 2004). Budući da se nisu smjeli zajedno okupljati, misna služba za vrijeme koje su se jedna od dvojica vrata ćelija otvarala, odvijala bi se na krajevima blokova, a kao dodatnu razinu sigurnosti od međusobnog viđanja, stavljano je veliko platno duž hodnika (Johnston, 2004). Ćelijski sustav uz samoću i molitvu, karakterizirala je strogost i striktnost u tjelesnom kažnjavanju, a zatvorski rad, jer bi narušavao samoću, u početku nije bio propisan, a ako bi u praksi i bio prisutan, odvijao se unutar ćelije (Nedić i Rašić, 2021). Josipović (2018) ipak napominje kako tjelesno kažnjavanje ne znači konkretno fizičko nasilje već je sustav samice koji se provodio sam po sebi tjelesno kažnjavao zatvorenike zbog nedostatka kretanja.

Godine 1723. u ulici *Wallnut* izgrađen je zatvor koji je služio samo kao mjesto oduzimanje slobode i u kojem su kaznu zajedno izdržavali muškarci i žene čija je prehrana ovisila o donacijama rodbine ili kupovanju od stražara, a dodatna negativna stvar ponovno je bila nehygienična i nečistoća (Josipović, 2018). Nehumani uvjeti u tom i ostalim zatvorima, potaknuli su osnivanje Filadelfijskog društva za ublažavanje bijede u zatvorima (Philadelphia Society for Alleviating the Miseries of Public Prisons) 1787. godine od strane Benjamina Rusha i Benjamina Franklina, koji su lobirali zakonodavnu vlast na reformu (Johnston, 2004). Tako je 1790. godine u gradu Philadelphiji otvoren prvi zatvor ćelijskog sustava u dvorištu već postojećeg zatvora - *Wallnut Street Prison*, otvoren sve do 1838. godine (DePuy, 1951). Jednostavna ciglena zgrada sadržavala je ukupno 16 ćelija u kojoj se nalazio jedan prozor, dovoljno visok da bude izvan dohvata zatvorenika, koji je zajedno s vratima konstruiran tako da propušta što više zraka (Skidmore, 1948). Navedeno se donekle može povezati s 14. Mandelinim pravilom koje kaže da prozori „...moraju biti tako napravljeni da omogućuju ulaženje svježeg zraka bez obzira na to postoji li umjetna ventilacija“ (Mandelina pravila, 2015:12) pa se može vidjeti pomak naspram zajedničkog sustava i počeci nekih osnovnih shvaćanja o minimalnim potrebama zatvorenika. Oba su zatvora ubrzo postala prenapučena zbog čega je Filadelfijsko društvo poticalo izgradnju novih i većih zatvora koji bi odgovarali novoosmišljenom sustavu (Johnston, 2004). Nakon konačnog odobrenja 1821. godine, arhitektonski nacrt Johna Havilanda bio je odabran te je tako 1829. godine izgrađen pravi primjer zatvora ćelijskog sustava - *Eastern State Penitentiary* (Johnston, 2004) prikazan na Slici 3. Zanimljivo je napomenuti da su Haviland i njegov pobjednički nacrt bili inspirirani Benthamom i njegovim *panopticonom* koji nije bio toliko prihvaćen u engleskoj, ali je revidiranu

verziju doživio u SAD-u (Meskell, 1999). Konačnu formu s ukupno 450 ćelija i dodatnim krilom zatvor je dobio 1836. godine, a za zatvorenike je formirana tehnologija unutarnjeg vodovoda, centralnog grijanja koje tada nije bilo prisutno ni u Kapitolu SAD-a, pravi zahod i to godinama prije nego se on javio u Bijeloj Kući te prvi tuševi u zemlji u koje su svaka 2 do 3 tjedna vođeni individualno (Johnston, 2004). Briga o dobrobiti zatvorenika bila je evidentna jer su zakonodavni odbori u tri prilike došli ispitati način upravljanja zatvorom te fizičko i psihičko stanje zatvorenika (Patrick-Stamp, 1994). Na žalost, istragom 1834. godine otkrivene su razne razuzdane i nemoralne prakse, pronevjere, okrutne i neuobičajene kazne naložene od strane upravitelja te druge hirovite odluke o kojima je trebao odlučivati sudac, a ne upravitelj (Patrick-Stamp, 1994). Uprava je za ovakva postupanja u sve tri istrage dobila tek blage ukore (Patrick-Stamp, 1994).

Slika 3

The State Penitentiary for the Eastern District of Pennsylvania

(Izvor: Samuel Cowperthwaite, 1855; prema Library of Congress, n.d.)

Ćelijski sistem širi se i na Europu; najprije u Belgiju, zatim Francusku, Prusku, Mađarsku, Švedsku i druge zemlje (Josipović, 2021), a Nikolić i Kron (2011) govore o izgrađenih preko 100 zatvora temeljenih na ovom sustavu po Americi i Europi. Ćelijski je sustav, iako stvoren s dobrim namjerama i s ciljem poboljšanja uvjeta izvršavanja zatvorske kazne, rezultirao mnogim negativnim posljedicama za zatvorenike. Osim nabrojanih negativnih praksi koje je odbor otkrio u kaznionici *Eastern State Penitentiary* i za koje se može pretpostaviti da su bile prisutne i u drugim kaznionicama, postoje opća negativna obilježja ovog sustava, a najglavnije je zanemarivanje čovjeka kao društvenog bića. Nikolić i Kron (2011) navode da čovjek ima prirodnu potrebu biti okružen drugima, da ima strukturirano vrijeme u radu ili komunikaciji i da nekome pripada jer usamljenost može biti izvor velike frustracije, a kada izazove strah može poprimiti karakter psihoze. Umjesto moralnog preporoda i pokajanja koje je bilo predviđeno ovim sustavom, zatvorenicima je mentalno zdravlje bilo ozbiljno narušeno, kod nekih do mjere ludila pa čak i samoubojstva (Nikolić i Kron, 2011). U kontekstu svjesnosti i znanja o mentalnom zdravlju u tom vremenu, valja napomenuti da su kroz takve kaznionice zasigurno prolazili i ljudi već prethodno krhkog ili veoma narušenog mentalnog zdravlja (Johnston, 2004) za koje je ćelijski sustav sam po sebi bio neizbježno poguban. Ovako teške psihičke posljedice manifestirale su se vrlo brzo; Colvin (2000; prema Nedić i Rašić, 2021) tako navodi da je Philadelphijsko društvo u svom izvješću naglasilo visoku stopu samoubojstva u razdoblju od dvije godine po osnivanju *Eastern State Penitentiaryja*. Jedan od glavnih problema američkih zatvora postala je smrtnost, a uz nju i teška mentalna oboljenja, nemiri, pobune i bježanja, sve zbog i dalje visoke razine nehumanosti (Roth, 2016; prema Josipović, 2018). Nadalje, iz današnje perspektive dobrobiti zatvorenika, rad na resocijalizaciji tijekom izdržavanja zatvorske kazne potreban je da bi se zatvorenik po puštanju na slobodu uspješno reintegrirao u društvo, što ćelijski sustav nikako nije omogućio. Uz to, današnji programi, bilo posebni programi tretmana, edukativno-razvojni programi, psihoedukacija i slično, zahtijevaju grupni rad i prisutnost drugih, a svaki aspekt ćelijskog sustava to je onemogućavao. Veliki je problem, naspram zajedničkom sustavu, bila ekonomičnost. Najpoznatiji *Eastern State Penitentiary* koštao je državu Pennsylvaniju čak 772,600 dolara, dok je trošak po zatvoreniku iznosio 1,023 dolara u usporedbi sa zatvorom u Auburnu, o kojem će se kasnije reći nešto više, koji je po zatvoreniku izdvajao 584 dolara (Meskell, 1999).

Unatoč lošim stranama ćelijskog sustava, valja reći kako je za to vrijeme na neki način imao progresivne ideje kao što je rehabilitacija zatvorenika, iako je navedeno ostalo samo na idealima pojedinaca. Uz eliminiranje ranije spomenute kriminalne infekcije i onemogućavanje raznih nepoželjnih i patoloških ponašanja, ćelijski je sustav imao velike potencijale u odnosu na kvalitetno provođenje individualnog rada i obrazovanja, iako se navedeno na žalost nije iskoristilo zbog samoće kao jednog od glavnih obilježja sustava. Uz to, zatvorenici su imali visoku razinu privatnosti i sigurnosti jer je rizik od nasilja među zatvorenicima bio sveden na minimum. Naposljetku, prenapučenost u ćelijama koja je bila prisutna u prijašnjem sustavu, ali i danas u mnogim zatvorima i kaznionicama, svakako nije bila problem u ovom sustavu. Kron i sur. (2011) tvrde da su posljedice ćelijskog sustava vidljive do današnjih dana jer su svi kasnije razvijeni sustavi zadržali ćelije u nekom obliku, osobito za teške prijestupnike. Bez obzira na najbolje namjere pokretača i začetnika ovog sustava, pokazao se veoma manjkavim i štetnim za zatvorenike, zbog čega se išlo za daljnjim traganjem i razvijanjem sustava koji bi mogao ukloniti negativne strane ćelijskog sustava.

6.2 Sistem šutnje/Auburnski sistem

Kao nadogradnja prethodno opisanom ćelijskom sustavu, u državi New York javlja se sistem šutnje ili Auburnski sistem. Ime je dobio po gradu Auburnu u kojem je osnovan prvi zatvor u kojem se sistem šutnje počeo primjenjivati. Zakonom iz 1816. godine odobrena je njegova gradnja (Barnes, 1921) te je do danas najstariji kontinuirano funkcionalni zatvor maksimalne sigurnosti u SAD-u (Fesette, 2018). Reformatori koji su imali najveći utjecaj na ovaj sustav bili su Dwight Louis i Elam Lynds koji je postao i prvi upravitelj zatvora Auburn (Nedić i Rašić, 2021). S obzirom na to da je nastao na temeljima ćelijskog sustava, zatvorenici su tijekom noći i dalje bili smješteni u ćelijama (Ričković Dundić, 2024), no preko dana su vrijeme provodili u radu koji je, kako navodi Vargić (2021), bio obavezan i to po prvi puta od pojave zatvorskih sustava, a od zatvoreničkog se rada financirao zatvor. Iako bi se moglo pomisliti kako je zatvorenicima zatvorska kazna bila snošljiva jer su tijekom dana mogli jedni s drugima komunicirati, to nije bio slučaj. Još jedno od obilježja koje dolazi iz ćelijskog sustava bila je šutnja – temelj Auburnskog sustava, uz rad i tjelesno kažnjavanje (Milanović-Litre, 2022). Bilo kakav oblik komunikacije strogo se fizički kažnjavao jer se i dalje nastojala izbjeći kriminalna infekcija, a istovremeno ublažiti potpuna izolacija koja je u ćelijskom sustavu bila veoma kritizirana (Stevanović, 2012). Zatvorenike se

uglavnom kažnjavalo bičevanjem, no kako nije bilo zakonski propisane metode kažnjavanja, zatvorenici su bili prepušteni slobodnoj volji i okrutnosti upravitelja (Beaumont i Toqueville, 1883; Colvin, 2000; Alexander, 2017; prema Josipović, 2018). Navedeno se kosi s Mandelinim pravilom 36 da načini održavanja discipline i reda moraju biti uređeni zakonom ili propisom nadležnog upravnog tijela (Mandelina pravila, 2015). Osim bičevanja koje je bilo kritizirano od strane reformista, postojali su i drugi okrutni oblici mučenja i prisiljavanja zatvorenika na poslušnost, a najviše se ističu „*the shower*“ i sprava naziva „*the gag*“ (Meskell, 1999). Hladan tuš ili „*the shower*“ bio je procedura za neposlušne zatvorenike tijekom koje bi rukama i nogama bili vezani za veliku drvenu kutiju iznad koje su bile velike kante ledeno hladne vode koje su im izljevane na glavu (Flores, 2021). Ovu su metodu stražari i liječnici smatrali izvrsnom zamjenom za bičevanje (Prison Discipline Society, 1855), a neke od posljedica bile su iznimna glavobolja, gluhoća i u najmanje jednom zabilježenom slučaju smrt (Meskell, 1999). Spravu „*the gag*“ sačinjavala je jednostavna metalna ploča koja se stavljala u zatvorenikova usta, povezana lancima koji su išli oko njegova vrata od prednje prema stražnjoj strani, a koji su na svojim krajevima imali lisice u koje su se postavljale zatvorenikove ruke (Meskell, 1999). Stavljena na određeni način, kod zatvorenika je mogla dovesti do nesvjestice i osjećaja gušenja (Meskell, 1999). Ove metode svakako spadaju u definiciju mučenja po *Konvenciji protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja* i stavljaju veliku ljagu na ovaj zatvorski sustav. U zatvoru *Auburn* također je po prvi puta u povijesti izvršena smrtna kazna na električnom stolcu 1890. godine nad zatvorenikom Williamom Kemmlerom (Fesette, 2018). Iako su se htjeli maknuti od povijesne metode vješanja i zamijeniti ju brzom smrću, u početku su zatvorenici osuđeni na smrtnu kaznu umirali u teškim mukama i bolovima sve dok se nije razvila novija tehnologija koja je usmrćenje zaista činila momentalnim.

Najutjecajniji pobornici rada u zatvorima bili su Jeremy Bentham i John Howard koji su u najvećoj mjeri utjecali na američke reformatore i osnivače auburnskog sustava (Nedić i Rašić, 2021). Zatvorenici su radili unutar zatvora i to uglavnom odjeću i obuću te izvan zatvora za obrtnike koji su ih plaćali dvostruko manje nego stalne zaposlenike, odnosno slobodne osobe (Josipović, 2018). S obzirom na to da su zatvorenici toga vremena imali minimalne ili nikakve kvalifikacije ili znanja, bilo je potrebno njihovo obučavanje pa su između ostaloga bili podučavani izradi tepiha, tkanju, konobarenju, zidanju, pripremi hrane, izradi sapuna, tesarstvu, poljoprivrednim poslovima itd.,

nakon čega bi bili radno angažirani (Powers, 2016; prema Ereš, 2021). Zagorec (2018:410) navodi da je Auburnski sustav „znatno doprinio uvođenju profesionalnog obrazovanja i zajedničkoga rada“, a dio obrazovanja obuhvaćalo je i čitanje Biblije i vjerske literature, kao i u ćelijskom sustavu (Ereš, 2021). Svake bi nedjelje dolazio svećenik koji je sa zatvorenicima vodio individualne razgovore te s njima molio i ispovijedao ih, što je zatvorenicima predstavljalo jedinu priliku za pravim razgovorom (Beaumont i Toqueville, 1883; prema Josipović, 2018). S druge pak strane, pošto je većina zatvorenika bila nepismena, nedjeljama ih se podučavalo čitanju i pisanju (Całkowska, 2018).

Aspekt rada ima svoje pozitivne i negativne strane. Iako se zatvorenike obučavalo te su naučene vještine mogli koristiti po puštanju na slobodu, za svoj rad, kako navodi Całkowska (2018), nisu dobivali novac, odnosno sav dobiveni novac išao je na održavanje zatvora. S druge strane, po izlasku iz zatvora dobili bi određenu svotu kojom bi mogli platiti put do mjesta svoga boravka (Beaumont i Toqueville, 1883; prema Całkowska, 2018), no to svakako nije bilo ni približno onome što su mogli dobiti da su bili plaćeni za svoj rad. Druga točka Mandelinog pravila 97 (Mandelina pravila, 2015: 31) navodi: „Zatvorenike se ne smije držati u ropstvu ili podčinjenosti“, a ako nisu bili plaćeni za svoj rad, koji je k tome bio prisilan, može se povući paralela s ropstvom, iako nisu bili smatrani nečijom imovinom. Navedeno se osobito prepoznaje u drugoj točki pravila 99 (Mandelina pravila, 2015: 31) u kojem stoji: „...interesi zatvorenika i njihovog strukovnog obrazovanja ne smiju podlijegati svrsi stjecanja financijske dobiti od djelatnosti u zatvoru“, a kako se njihovim radom financirao zatvor, još jedno danas aktualno pravilo minimalnih standarda postupanja sa zatvorenicima, nije se primjenjivalo. Uz to, pravilo 103 kroz svoje tri točke nalaže da mora postojati sustav pravedne naknade za rad, da dio zarađenih sredstva moraju moći koristiti i tijekom izdržavanja kazne i da dio sredstva mora ići u ušteđevinu koju zatvorenici dobivaju po izlasku iz zatvora (Mandelina pravila, 2015). Ništa od ovoga nije bilo prisutno u Auburnskom sustavu. Ipak, radno osposobljavanje je, kao što je prethodno spomenuto, za ono razdoblje bilo dosta napredno. Moglo bi se zaključiti da postoji poveznica između Mandelinog pravila 98: „U granicama mogućnosti, omogućeni rad treba biti takav da održava ili povećava sposobnost zatvorenika za pošteno zarađivanje nakon izlaska iz zatvora“ (Mandelina pravila, 2015: 31) te prakse obrazovanja i osposobljavanja koje se provodilo u Auburnskom sustavu jer su zatvorenici bili podučavani zaista korisnim vještinama i poslovima.

U ovom se sustavu provodila veoma stroga disciplina, do te mjere da su okovani zatvorenici morali marširati u korak, licima okrenutim u istom smjeru (Fesette, 2018), glave su im se šišale i brijale, a u ovom je sustavu nastalo i poznato prugasto odijelo (Šeparović, 2003; prema Zagorec, 2018). Elam Lynds kao upravitelj zatvora uveo je takve prakse, a postao je upravitelj još jednog zatvora Auburnskog sustava izgrađenog na rijeci Hudson naziva *Sing-Sing*. Većeg kapaciteta od zatvora *Auburn*, djelomično je sagrađen od strane 100 najposlušnijih auburnških zatvorenika koje je Lynds poveo sa sobom pa su tako zatvorenici sami sebi sagradili novi zatvor koji je mogao primiti njih čak 1000 (Josipović, 2018). Lynds nije vjerovao da se zatvorenici mogu istinski promijeniti; njegov je glavni cilj bio slomiti njihov duh i pretvoriti ih u poslušne radne strojeve (Meskell, 1999). Auburnske ćelije bile su dosta manje od Pensilvanijskih te su zatvorenici bili ograničeni na samo 2 metra dužine i visine, no takvom se gradnjom uvelike smanjio trošak (Josipović, 2018). Velika karakteristika ovih zatvora bila je i u njihovim višeslojnim unutarnjim ćelijama prikazanim na *Slici 4* pa tako zatvorenici nisu imali direktan pristup zraku i suncu s prozora kao što je to bio slučaj u zatvorima prije ovog sustava (Brodie i sur., 2002).

Slika4

Sing Sing prison

(Izvor: Pach, G.W., 1850-1930; prema The New York Public Library, n.d.)

Može se zaključiti kako je Auburnski sustav nekim novinama ublažio negativne strane prethodno opisanog ćelijskog sustava, ali istovremeno sa sobom donio jednako štetne prakse. Cjelodnevni boravak u ćelijama koji se pokazao oblikom psihičkog mučenja ublažen je grupnim radom preko dana, no pod cijenu apsolutne šutnje i fizičkog mučenja, odnosno kažnjavanja ako se ona prekrši. Aspekt ekonomičnosti naspram ćelijskog sustava neupitan je, pogotovo jer je Auburnski sustav koristio rad zatvorenika u svoju korist i njime se financirao. S druge strane, bila je riječ o prisilnom radu, a izgradnja tako velikih zatvora koji su mogli primiti po nekoliko stotina zatvorenika, također je koštao. Konstrukcija zatvora osmišljena je s ciljem održavanja sigurnosti i kontrole, a po prvi se puta uvela i konkretna klasifikacija zatvorenika. Oni najopasniji i neskloni pokajanju cijelu su kaznu proveli u ćelijama i spadali su u prvu klasu, zatvorenici u drugoj klasi također su bili smješteni u ćelije s povremenim puštanjem na rad kao djelom rekreacije, dok su treću klasu činili najperspektivniji zatvorenici koji su preko dana radili i imali priliku za ljudski kontakt, a preko noći boravili u ćeliji (Sobina, 1986). Pozitivna strana sustava je i početak obrazovanja i stručnog osposobljavanja zatvorenika. Auburnski je sustav u Americi postao uzor drugim zatvorima koji su se gradili temeljem njegove arhitekture i ideja poput zatvora *Boston* u Massachusettsu i *Baltimorea* u Marylandu (Beaumont i Toqueville, 1883), iako je u Europi imao značajno manji utjecaj od prethodnog ćelijskog sustava pa je samo eksperimentalno uveden u Švicarskoj, Engleskoj, Francuskoj, Njemačkoj i Danskoj (Stevanović, 2012). Pokazalo se kako strogo nastojanje održavanja šutnje djeluje štetno na zatvorenike te da su i oni najteži u potrebi za komunikacijom. Povremene interakcije sa zaštitarima, doktorima i svećenicima nisu bile dovoljne da zadovolje osnovnu ljudsku potrebu za društvom i pripadanjem te se tim saznanjima i razvojem znanosti o čovjekovoj prirodi, krenulo u daljnji razvoj reforme zatvorskog sustava (Nikolić i Kron, 2011).

7. PROGRESIVNI ZATVORSKI SUSTAVI

7.1 Klasifikacijski/Ženevski/Švicarski sistem

Klasifikacijski, Ženevski ili Švicarski sistem spada u skupinu progresivnih sustava izvršenja kazne zatvora koje Rječnik kaznenog prava (2002; prema Josipović, 2018) definira kao „sustav koji povezuje režim osamljenja u izdržavanju kazne zatvora, zajedničkog rada osuđenika i puštanja osuđenika na uvjetni otpust s mogućnošću opoziva“. O ovom sustavu nema toliko opisa, možda zbog toga što ga neki ni ne smatraju zasebnim zatvorskim sustavom, baš kao ni Macanović (2011) koji navodi da se penološki gledano ne može smatrati sustavom jer se osim zatvora u kojemu se jedno vrijeme primjenjivao, nije dalje proširio. Javlja se 1834. godine u gradu Ženevi (Švicarska) u kantonu St. Gallen, a primjenjivao se u samo nekoliko zatvora, najduže i najdosljednije u zatvoru *St. Jakob* (Stevanović, 2012). Sustav se naziva klasifikacijski jer su zatvorenici bili raspoređivani prema njihovim individualnim osobinama, dobi, vrsti i duljini kazne i vrsti kaznenog djela (Ričković Dundić, 2024), a Josipović (2018) nadodaje i prema sposobnosti za rad i ranijoj osuđivanosti. Navedeno je, naspram tri prethodno opisana sustava u kojima su se neki tek dotakli klasifikacije, predstavljalo veliki pomak ka današnjim standardima postupanja sa zatvorenicima u kojima je klasifikacija zatvorenika jedan od ključnih preduvjeta uspješne rehabilitacije. O tome govori i 93. Mandelino pravilo (Mandelina pravila, 2015) koje se odnosi na svrhe razvrstavanja i individualizacije, napominjući da bi zatvorenike koji bi zbog svog karaktera ili kaznene evidencije mogli loše utjecati na druge trebalo izdvojiti te da je podjela zatvorenika u kategorije važna radi lakšeg postupanja, sve u svrhu socijalne rehabilitacije. Naravno, različite bi kategorije zatvorenika, koliko je to moguće, trebalo smjestiti u odvojene zatvore ili njegove odvojene dijelove (Mandelina pravila, 2015). Osim klasifikacije zatvorenika, najvažnije obilježje klasifikacijskog sustava zasniva se na etapama kroz koje je zatvorenik prolazio tijekom izdržavanja svoje kazne. Na samom su početku bili smješteni u ćelije na neodređeno vrijeme, sve po procjeni zatvorskih službenika, nakon čega bi ih se klasificiralo prema prethodno opisanim standardima u grupe kako bi nastavili sa zajedničkim izdržavanjem kazne zatvora (Stevanović, 2012). Klasifikacija se pokazala veoma uspješnom u smanjenju kriminalne infekcije te tretmanu kojeg je bilo lakše provoditi s homogenim skupinama (Stevanović, 2012). Iako nije zaživio, klasifikacijski je sustav vrlo značajan iz aspekta humanizacije prilikom izvršenja kazne zatvora (Kron i sur., 2011), a samim time i iz aspekta razvoja prava zatvorenika. Klasifikacija je po prvi puta djelomično temeljena na osobinama zatvorenika što je posljedično imalo pozitivne ishode na uvjete u kojima se s njima moglo raditi,

provoditi obrazovanje i radno ih osposobljavati. Na žalost, izvrsna zamisao javila se u pogrešno vrijeme jer tada nije bilo dovoljno saznanja o ljudskim osobinama i ponašanju unutar znanosti koje su ga trebale procjenjivati (Stevanović, 2012) kako bi klasifikacija bila u potpunosti smisljena i uspješna, a samim time i raširenija. Ovakav sustav zahtjeva i gradnju zatvora koji bi se mogli prilagoditi kombinaciji ćelijskog i zajedničkog izdržavanja kazne, što bi svakako bilo financijski zahtjevno i neekonomično radi manjeg kapaciteta kojeg bi imali, a koji je nužan za kvalitetno funkcioniranje sustava. Sve u svemu, ovaj sustav se zaista može nazvati progresivnim, osobito u usporedbi s prethodno opisanim američkim sustavima. Njegova velika prednost je i u nedostatku teških negativnih posljedica po zatvorenike koji su u drugim sustavima bili evidentni. Kron i sur. (2011) smatraju da je klasifikacijski sustav imao značajan utjecaj na izgradnju novih i suvremenih zatvorskih sistema.

7.2 Bodovni/Maconochijev sistem

Drugi sistem koji pripada skupini progresivnih zatvorskih sustava je bodovni ili Maconochijev sistem koji je dobio svoj naziv po njegovu osnivaču Alexandru Maconochieju 1840. godine kada se počeo primjenjivati u australskom zatvoru *Norfolk Island* čiji je upravitelj postao sam Maconochie (Luketić, 2023). Kao i prethodno opisani klasifikacijski sustav, ni ovaj prema nekim penolozima nije pravi sustav (Stevanović, 2012), a razlog leži u tome što ga se nije primjenjivalo dalje i dulje od navedenog *Norfolk Island* zatvora i to od 1840. do 1844. godine (Causer, 2021). Sustav se pojavio u vrijeme prakticiranja deportacije počinitelja iz Engleske prema njezinim kolonijama, a bio je namijenjen za muške, teške počinitelje kojima je deportacija bila primarno izrečena kazna te za one koji su tijekom svog boravka u kolonijama počinili kazneno djelo (Brodie i sur., 2002). Kao i u Auburnskom sustavu, u bodovnom je sustavu rad bio obavezan pa je u tom smislu Maconochie smatrao da bi trebalo ukinuti vremensku kaznu i zamijeniti ju radnom kaznom zbog značaja promjene koje rad može donijeti (Stevanović, 2012).

Maconochie nije bio zadovoljan lokacijom za isprobavanje svojih ideja te ga je po dolasku zateklo 1200 već postojećih, starih počinitelja, a zatim je došlo još njih 700 prvoosuđenih te ih je, suprotno uputama guvernera, odlučio držati zajedno, odnosno spojiti ih (Causer, 2021). Ideja sistema bila je samostalno motiviranje zatvorenika na rad putem kojeg bi se natjecali u ostvarivanju što boljih rezultata čime bi doprinijeli i boljim odnosima s drugim zatvorenicima s kojima su se nalazili u

skupini (Stevanović, 2012). Za razne je aktivnosti i uspješnost u njihovu izvršenju bio predviđen određen broj bodova koje bi zatvorenicima osiguravale prijelaz u sljedeću fazu (Stevanović, 2012). Zatvorenici su na taj način bili aktivni sudionici u izvršenju svoje kazne s prilikom da svojim zaslugama sami sebi poboljšaju položaj i približe slobodu (Stevanović, 2012). Bodovni se sustav sastojao od pet faza, s tim da je konačna označavala puštanje na slobodu. Visina duga kojeg su zatvorenici trebali otplatiti ovisila je o veličini, odnosno ozbiljnosti počinjenog kaznenog djela koja se onda pretvarala u valutu bodova koje bi sakupljali dobrim ponašanjem i odrađenim zadacima (Causer, 2021). Prva faza je osim teškoga rada uključivala i moralnu, vjersku i praktičnu pouku kako bi ih se pripremlilo na drugu, zajedničku fazu (Causer, 2021). Očito se već tada znalo ponešto o društvenom pritisku jer su u grupama bili prisiljeni cijeniti dobro ponašanje, a osuđivati loše, pokazujući time štetnost sebičnog i antisocijalnog ponašanja na društvo (Causer, 2021). Prvu je fazu karakterizirala stroga disciplina i kontrola, dok je već u drugoj fazi bilo dopušteno formiranje grupa od 5 do 7 članova po slobodnoj volji koji bi zajedno radili i skupljali zajedničke bodove (Stevanović, 2012). Bodovi su se odbijali za hranu i za eventualne disciplinske prekršaje pojedinaca (Stevanović, 2012). Tjelesno se kažnjavanje, po Manonochievoj zamisli, trebalo izbjegavati, a umjesto njega bi se, kako je navedeno, disciplinski prekršaji kažnjavali oduzimanjem bodova, iako se pokazalo da je šibanje zatvorenika bilo više nego prisutno (Causer, 2021). Još jedna ideja bila je da se osim kruha i vode zatvorenicima ne daje ništa, već da svojim zarađenim bodovima sebi priušte bolje obroke (Causer, 2021). Takva praksa nije bila posebno humana jer se zatvorenicima davalo na izbor produžiti si kaznu zatvora i iskoristiti bodove za bolju hranu, ili živjeti na kruhu i vodi, no sačuvati bodove za prijelaz u iduću fazu bližu slobodi. Drugom se fazom također nastojala osvijestiti važnost rada u skupini te važnost discipline, solidarnosti, odgovornosti i poštovanja prema ostalim članovima (Stevanović, 2012). Treća je faza bila povratak na individualno izdržavanje kazne koje se ogledalo u dobivanju vlastitog prostora za život, iako su i dalje bili primorani na kazneni rad, a suština ove faze leži u Maconochijevoj ideji da će ih davanjem prava i vlasništva nad nečim čime sami raspolažu, naviknuti na poštivanje tuđe imovine i tuđih prava (Stevanović, 2012). Četvrta je faza ličila uvjetnom otpustu kroz koju se zatvorenike pripremalo na petu fazu konačne slobode (Causer, 2021).

Veliki je problem bio u činjenici da zatvorenici nisu smjeli napustiti otok do isteka svoje kazne, iako su uspješno prošli sve namijenjene faze sustava jer je ipak zakonski izrečena kazna bila

važnija od Maconochijevih ideja o funkcioniranju sustava (Brodie i sur., 2002). Tadašnji ministar unutarnjih poslova (*Home secretary*) Lord Russell, nakon godinu dana od početka primjenjivanja bodovnog sustava u Norfolk Islandu, zaključio je da Maconochijev eksperiment, kako ga je smatrao, nije uspješan te su se već tada tamo prestali slati novi počinitelji (Brodie i sur., 2002). Osim spomenutih negativnih i nelogičnih strana ovog sustava, valja istaknuti najveći potencijalni problem a to je ideja vremenski neodređene kazne. Ona otvara prostor zloupotrebe te se ne može smatrati humanom, a k tome narušava pravnu sigurnost zatvorenika čime direktno krši njihova prava. Nadalje, iako druga, grupna faza ima svoje dobre strane, zamišljena je idealistički. U grupama je uvijek mogao postojati zatvorenik fizički ili psihički narušenog zdravlja i slabijih sposobnosti, a s obzirom na to da su se bodovi skupljali i oduzimali kolektivno, takvi su lako mogli postati žrtve ostalih članova. Uz to, ako se bilo koji zatvorenik iz nekog razloga zamjerio čuvarima, oni su također mogli utjecati na njegovo oduzimanje bodova i zloupotrebljavati svoj položaj. Nastavno na pitanje nejednakosti, svi ljudi nisu jednaki pa tako ni zatvorenici zbog čega je nekima ovaj sustav mogao predstavljati velik problem do mjere da nikada ne prijeđu u iduću fazu, dok su drugi mogli „istrpjeti“ i zadovoljiti formu na neko vrijeme, sakupiti bodove i biti pušteni, a da se nisu zaista rehabilitirali.

Neuspjeh ovog sistema ogleda se i u tome što se Maconochijeve ideje nisu uklapale u ciljeve kažnjavanja tadašnjega vremena, ali je svakako bio preteča kasnijih sustava koji će se opisati (Stevanović, 2012). Ovaj sustav primjer je javljanja novih ideja da zatvorska kazna ne smije biti ograničena na smještanje zatvorenika „iza rešetaka“, već da je vrlo bitan grupni rad i priprema za život na slobodi te da one moraju biti primarne stavke izvršenja kazne zatvora (Zagorec, 2018). Maconochie je u svojim izvješćima tvrdio da je stopa recidivizma proizašla iz njegovog sustava bila mnogo niža od drugih koji su se primjenjivali u britanskim kolonijama, a nova empirijska istraživanja potvrđuju djelotvornost ispravno dizajniranog i implementiranog bodovnog sustava (Ayllon i Milan, 2002).

7.3 Progresivni/Irski sustav

Najšire prihvaćeni progresivni sustav istog naziva pojavljuje se 1854. godine u Irskoj, razvijen od strane Waltera Croftona (Milanović-Litre, 2022). Causer (2021) navodi kako su ideje Maconochijevog sustava implementirane u Irski sustav, što se najbolje vidi u fazama izdržavanja

kazne zatvora koje su prisutne u njemu. Prva faza odnosno stupanj bio je samotni zatvor koji je trajao do tri mjeseca, osim u slučajevima kada bi se procijenilo da je zatvorenik opasan po druge pa bi tako ostao na ovom stupnju do pokazivanja znakova napretka i kajanja (Kovačić, 2008). S druge strane, Macanović (2011) tvrdi da je ovaj stupanj trajao šest mjeseci, odnosno godinu dana, dok Josipović (2018) navodi osam ili devet mjeseci. U svakom je slučaju prvi stupanj sličan primitivnom sustavu osamljenja, odnosno gore opisanom ćelijskom sustavu, no s obzirom na to da ovaj stupanj nije trajao dugo, nije zabilježena prisutnost teških posljedica po duševno stanje zatvorenika (Milanović-Litre, 2022). Unutar njega zatvorenici su bili primorani na težak rad s malo hrane (Josipović, 2018), a prekidao se na prijedlog liječnika (Kovačić, 2008). Drugi je stupanj karakteriziran grupnim zatvaranjem u kojem su zatvorenici preko dana bili primorani na grupni rad, dok bi noći provodili u ćeliji, a što se tretmana prema njima tiče, bio je blaži nego u prvom stupnju te uvjetovan njihovim ponašanjem (Josipović, 2018). Kao i u bodovnom sustavu, koristilo se ocjenjivanje u svrhu poticanja i nagrađivanja dobrog ponašanja (McNally, 2019). Zatvorenici su se morali dosta potruditi i teško raditi kako bi mogli prijeći u idući stupanj za što je bilo potrebno ostvariti dovoljne ocjene za napredovanje i to kroz niz klasifikacija kako bi ga zaslužili (Carpenter, 1872; prema McNally, 2019). S obzirom na to da su bili podijeljeni u klase, ocjenama su mogli napredovati svatko u svojoj klasi (Josipović, 2018). Treći i novo dodani stupanj naspram engleskog progresivnog sustava bio je odjel za slobodnjake, mjesto između grupnog zatvora i uvjetnog otpusta kojeg Josipović (2018) naziva zatvorom poluotvorenog tipa u kojem je vladao slobodniji režim. Cilj ovog stupnja bio je priprema za život na slobodi, a održavao se drugim, manjim zatvorima u koje su premještali zatvorenike ili van kruga zatvora u kojem su do tada boravili zbog čega su imali status „slobodnjaka“ (Macanović, 2011). Ovdje više nije postojalo bodovanje i ocjenjivanje, nad njima se provodio minimalan nadzor, od njih se očekivala suradnja, a od službenika zatvora da rade s njima i da budu angažirani, za što su prolazili i dodatnu obuku (McNally, 2019). Neki od poslova koje su radili uključivali su ulogu pomoćne radne snage u čišćenju kancelarija, ulogu posluge zatvorskom osoblju te rad na poljoprivrednim imanjima (Macanović, 2011), a nosili su i civilnu odjeću te im je bilo dopušteno ići na misu izvan zidina zatvora (Josipović, 2018). Cilj je ove međufaze bio testirati zatvorenike, odnosno njihovu reformiranost, a oni koju su ju uspjeli dokazati, dobivali su izlaznu dozvolu koja je služila kao dokaz uvjetnog otpusta, ujedno i zadnjeg stupnja irskog sustava (Josipović, 2018).

Kao i u prethodnim sustavima, postojali su načini održavanja reda koji su se u irskome sustavu očitovali u bičevanju, no samo u propisanim situacijama i već opisanom sustavu bodovanja zbog kojeg su uz napredovanje, mogli i nazadovati unutar svojih klasa (Josipović, 2018). Higijena je bila na visokoj razini, dok su najčešća oboljenja među zatvorenicima bile prehlada ili neka od plućnih bolesti (Josipović, 2018). Croftonu je obrazovanje bila vrlo bitna stavka koju je smatrao važnom u rehabilitaciji zatvorenika i njihovoj pripremi za slobodu, što je vidljivo iz činjenice da je osiguravao radni angažman za taj posao sposobnih i adekvatnih ravnatelja škola (McNally, 2019). Tako je kao učitelj, a kasnije i kao prvi probacijski službenik-nadzornik, James Organ imao individualni pristup prema zatvorenicima, podučavao ih osnovnim životnim stvarima jezikom kojeg mogu razumjeti i trudio se osigurati im posao prije puštanja na slobodu zbog čega je smatrao da ih treba dovoljno podučiti vrstama posla koje su mogli raditi, kako bi mogli konkurirati običnim ljudima na slobodi (McNally, 2019). Opisani korak uvjetnog otpusta i njegovo provođenje bili su zaista veliki pomak ka istinskom rehabilitacijskom promišljanju i shvaćanju važnosti pravovremene pripreme za otpust zatvorenika. Tako su već 1850.-ih godina u velikoj mjeri ispoštovali 87. Mandelino pravilo: „Prije završetka izdržavanja zatvorske kazne poželjno je poduzeti potrebne korake za osiguranje postupnog povratka zatvorenika u društveni život. Taj se cilj može postići, ovisno o pojedinom slučaju, uvođenjem pripremnog režima za život na slobodi, koji se može organizirati u samom zatvoru ili nekoj drugoj pogodnoj ustanovi, ili putem uvjetnog puštanja na slobodu pod nadzorom koji ne treba povjeriti policiji, nego ga treba ostvariti uz djelotvornu društvenu pomoć“ (Mandelina pravila, 2015:29). O uspješnosti irskoga sustava govori podatak da je od 1250 uvjetno puštenih zatvorenika u razdoblju od 1856. do 1860. godine oduzeta izlazna dozvola u 77 (6,2%) slučajeva, od čega je u 28 (36,4%) slučajeva to učinjeno zbog nepravilnosti, a ne novopčinjenog kaznenog djela dok je od bezuvjetno puštenih 828 zatvorenika u istome razdoblju, recidiviralo njih samo 20 (2,4%) (ARDCPI, 1859; prema McNally, 2019). Vezano za to, osim očigledne uspješnosti u rehabilitaciji i smanjenju recidivizma koje je ovaj sustav omogućio, uvjetnim otpuštanjem uspješno rehabilitiranih zatvorenika zatvori uštede mnoga sredstva koja bi inače otišla na njihovo uzdržavanje do potpunog isteka kazne. Kako su se zatvorski sustavi kroz povijest borili s ekonomičnosti, ovaj sustav je nesumnjivo shvatio kolika je isplativost posvećivanja rehabilitaciji, kako financijski, tako i za društvo u cjelini.

Prirodno najhumaniji i najviše rehabilitacijski usmjeren sustav kao svoju manu ne može sakriti jednaku manu Maconochijevom sustavu, a to je prilagođavanje za to sposobnih zatvorenika na zadovoljavanje forme kako bi što prije napredovali kroz klase i stupnjeve. Uz to, u ono vrijeme svi uključeni, od upravitelja do svih zatvorskih službenika trebali su vjerovati u postavke sustava kako bi on bio uspješan jer je sam po sebi dosta zahtjevan. Trebalo je znanja i iskustva za procjenu velikog broja zatvorenika i praćenje njihove promjene ili nazadovanja, najviše u vremenskom i administrativnom pogledu. Macanović (2011) navodi da su skoro sve europske zemlje prihvatile irski sustav koji je do danas, naravno, prošao kroz promjene i usavršavanje. U većini zemalja je prisutan modificirani oblik irskoga sistema, a to znači da je prva, ćelijska faza, zabranjena te je zamijenjena razdobljem ispitivanja osobnosti zatvorenika i njihove klasifikacije (Macanović, 2018). Procjena i klasifikacija osuđenika kojima je izrečena kazna zatvora u visini od 6 mjeseci ili više, u našem se zatvorskom sustavu tako obavlja u Centar za dijagnostiku. Crofton je javno govorio o uspješnosti svoga sustava te je poticao američke reformatore na posjet Irskoj zbog čega je irski sustav došao i zaživio i u SAD-u (Warner, 2016).

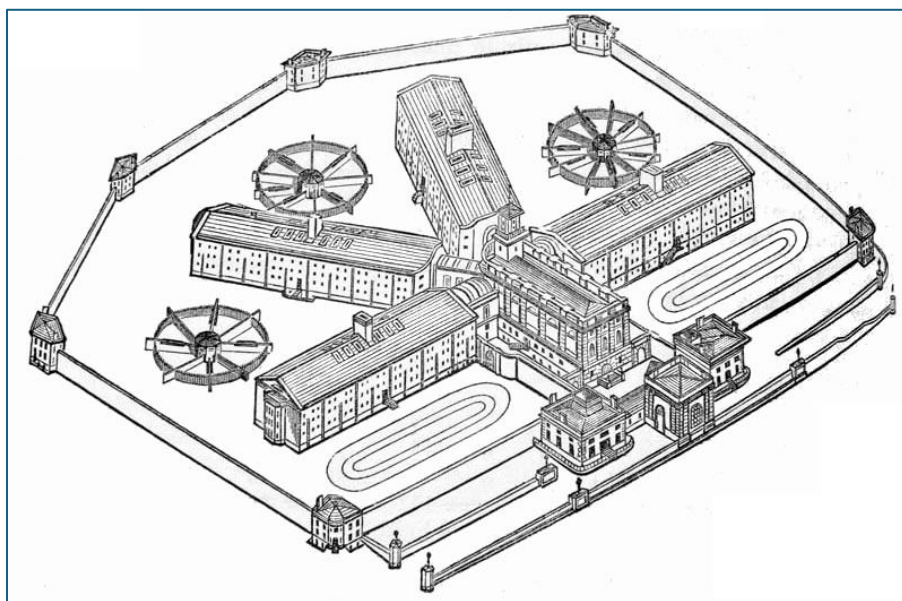
8. STANJE S KRAJA 19. STOLJEĆA PREMA DANAŠNJICI

Josipović (2018) navodi kako je većina svjetskih zemalja u drugoj polovici 19. stoljeća provela ili provodila zatvorsku reformu te je predloženo osnivanje međunarodne organizacije u kojoj bi države mogle izmjenjivati svoja iskustva, ideje i njihovu primjenu u praksi kako bi se konačno ujednačila međunarodna zatvorska pravila. Prva se konferencija održala u Londonu 1872. godine gdje su se okupili stručnjaci, državni dužnosnici, reformatori kaznenog sustava i filantropi koji su tijekom deset dana izmjenjivali svoja iskustva funkcioniranja tada aktualnih zatvorskih sustava u njihovim državama pokušavajući izvući najbolje smjernice za buduće prakse i postupanja (Gülhan, 2017).

Osim prethodno spomenutog *panopticona* koji je imao konstrukcijske mane, osmišljen je *pentonville* (Slika 5), unaprijeđena verzija *panopticona* koji je istovremeno omogućavao kažnjavanje i rehabilitaciju zatvorenika i koji je postao prvi ogledni primjer prema kojemu su se krenule graditi kaznionice tijekom 19. stoljeća (Josipović, 2018). Važno je naglasiti da je služio samo za izvršenje prve, ćelijske faze što upućuje na praksu razvoja progresivnih zatvorskih sustava, nakon koje su zatvorenici dalje premješteni u druge zatvore.

Slika 5

An isometric drawing of Pentonville prison

(Izvor: Joshua Jebb, 1844; prema Wikimedia Commons, 2019)

Rehabilitacija kao cilj kažnjavanja napokon je dobila svoj značaj u 19. stoljeću, a ona se nastojala postići osposobljavanjem zatvorenika na poštivanje društvenih vrijednosti i normi kako bi po izlasku iz zatvora postali korisni članovi društva (Stevanović, 2012). U 20. se stoljeću nastojalo integrirati najbolje ideje iz svih razdoblja zatvorskih sustava zbog krize rehabilitacije koja nije zadovoljila očekivanja, da bi danas, tijekom 21. stoljeća, sve više naginjali reintegraciji zatvorenika kao glavnoj svrsi tijekom izvršavanja kazne (Stevanović, 2012). Tomičić i Horvat (2018:126) navode da zatvorski sustavi danas „ predstavljaju izuzetno složen i delikatan sustav čija je svrha osigurati izvršenje kazne zatvora uz maksimalno poštovanje ljudskih prava, u sklopu individualnim potrebama prilagođenog programa, a sve u cilju resocijalizacije zatvorenika“. Penal Reform International objavio je 2023. godine godišnji izvještaj *Global Prison Trends 2023* koji služi kao dobar izvor u promicanju učinkovitijih i naprednijih politika i praksi u kaznenom pravosudnom sustavu na globalnoj razini (Global Prison Trends 2023, 2023). U izvještaju se između ostalog ističe da je zatvorska populacija veća nego ikada, da je prekapacitiranost i dalje problem unatoč saznanjima o njezinoj štetnosti, da su prisutne visoke stope smrtnosti s manjkom transparentnosti te da se zdravstveni zatvorski sustav bori s problemima poput zaraznih bolesti koje su prisutnije u zatvorskoj nego u općoj populaciji, mentalnim zdravljem koje je u krizi među zatvorenicima i osobljem te povećanom broju starije zatvorske populacije za koju nije osigurana palijativna skrb (Global Prison Trends 2023, 2023). Mučenje i zlostavljanje i dalje su prisutni na mnogim mjestima, s neadekvatnim reakcijama kada se za njih sazna, a bilježi se i pretjerano korištenje samice (Global Prison Trends 2023, 2023). Navedeni podaci svjedoče kako unatoč zakonskim regulativama i preporukama, u praksi nije u potpunosti osigurana zaštita ljudskih prava zatvorenika te da postoji veliki prostor za poboljšanjem unatoč velikom napretku naspram povijesno zabilježenom nehumanom postupanja s njima. Kovčo Vukadin i Špero (2015) naglašavaju da suvremene uvjete izvršavanja institucionalnih sankcija i mjera karakteriziraju mnoga negativna obilježja te uz gore nabrojane probleme nadodaju predugo trajanje kaznenog postupka, velik udio pritvorenika u zatvorskoj populaciji, velike troškove penalnih institucija, nedovoljan poslijepenalni tretman te visoku stopu recidivizma. Pojava alternativnih mjera i sankcija koje obilježavaju suvremeno doba nastale su upravo kao odgovor postojećim problemima. One nude veće mogućnosti rehabilitacije nego što je to slučaj unutar zatvorskog sustava, a

negativni učinci zatvaranja njima se otklanjaju (Maloić i Mažar, 2014; prema Ostojić, 2017) čime se radi korak naprijed u zaštiti prava i postupanja sa zatvorenicima. Probacijski sustav kao nadležni sustav za nadziranje i provođenje alternativnih sankcija, prepoznat je od strane gotovo svih europskih država kao koristan naspram zatvorske kazne (Špero, 2012; prema Ostojić, 2017). Može se prepoznati nastojanje za unaprijeđenjem i očuvanjem prava zatvorenika konstantnim izvještajima o stanju u zatvorima te pronalaženjem rješenja putem alternativnih sankcija koje bi prirodno trebalo još više razvijati, zastupati i koristiti u praksi.

9. ZAKLJUČAK

Povijesni prikaz postupanja prema zatvorenicima pokazuje postepeni razvoj njihovih prava te promjenu od učestalih smaknuća, oštrih fizičkih kažnjavanja i mučenja prema brizi za bolje životne uvjete, uvođenje obrazovanja i radnog osposobljavanja. Uz to, vidljivo je nastojanje poboljšanja osnovnih higijenskih uvjeta koji su u počecima bili uzrok mnogih bolesti i smrti. Nadalje, veliki napredak označilo je uvođenje klasifikacije zatvorenika, kao i uvjetni otpust. Razvoj je vidljiv i u donošenju određenih dokumenata uz Mandelina pravila i Konvenciju protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih i ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, kao što su Opća deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Europska zatvorska pravila itd. (Babić, Josipović i Tomašević, 2006). Svi oni postoje radi zaštite ljudskih prava i slobode, a to uključuje i zaštitu prava zatvorenika. Odbor protiv mučenja i Pododbor za sprječavanje mučenja u zemljama članicama osiguravaju da se povijest i nečovječno postupanje ne ponavljaju te da zemlje provode i poštuju sve članke Konvencije, a veliki bi korak bio da i Mandelina pravila, kao i Konvencija, postanu pravno obvezujuća za države koje ih ratificiraju.

Cilj ovoga rada da prikaže povijesni razvoj standarda postupanja prema zatvorenicima temeljenih na ljudskim pravima zatvorenika osmišljen je radi uvida potrebnog za razumijevanje današnjih standarda postupanja prema ovoj populaciji. Evidentni nedostaci i problemi u poštivanju zatvoreničkih ljudskih prava danas, zahtijevaju dodatne načine za poboljšanje njihovih životnih uvjeta tijekom i nakon izvršavanja kazne. Na tome se počelo raditi uvođenjem alterativnih sankcija koje bi se, za ostvarenje uspješnosti iz perspektive pravilnog postupanja sa zatvorenicima i uvažavanja njihovih zakonski propisanih prava, trebale dalje razvijati i učestalije koristiti.

10. LITERATURA

1. Ayllon, T., & Milan, M. A. (2002). Token economy: Guidelines for operation. In M. J. Lambert (Ed.), *Encyclopedia of psychotherapy* (Vol. 2, pp. 1690-1701). Academic Press.
2. Azinović, L. (2020). *Korištenje resursa društvenopoduzetničkih djelatnosti za uključivanje osoba s problemima u ponašanju na tržište rada* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:563218>.
3. Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006). Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13 (2), 685-743. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/87649>.
4. Barnes, H. E. (1921). The Historical Origin of the Prison System in America. *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology*, 12(1), 35–60. <https://doi.org/10.2307/1133652>.
5. Bijelić, M. (2024). *Izvršenje mjere istražnog zatvora* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:199:162669>.
6. Brodie, A., Croom, J., & Davies, J. O. (2002). *English prisons: An architectural history*. Liverpool University Press.
7. Carpenter, K. J. (2006). Nutritional studies in Victorian prisons. *The Journal of Nutrition*, 136(1), 1–8. <https://doi.org/10.1093/jn/136.1.1>.
8. Causer, T. (2021). The Norfolk Island penal station, the panopticon, and Alexander Maconochie's and Jeremy Bentham's theories of punishment. *Revue d'études benthamiennes*, 19 (1), 1-37. <https://doi.org/10.4000/etudes-benthamiennes.8382>.
9. Cryar, J. (2023). *The London Bridewell: Defining deviance in early modern London*. Routledge.
10. Dari-Mattiacci, G. (2013). Slavery and Information. *The Journal of Economic History*, 73(1), 79–116. <https://doi.org/10.1017/S002205071300003X>.
11. DePuy, L. B. (1951). The Walnut Street prison: Pennsylvania's first penitentiary. *Pennsylvania History: A Journal of Mid-Atlantic Studies*, 18(2), 130-144.
12. Dixon, W. H. (1850). John Howard and the prison-world of Europe. Jackson and Walford.

13. Ereš, K. (2021). *Obrazovanje zatvorenika u penalnim ustanovama* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:015491>.
14. Fesette, N. (2018). Auburn Prison and carceral modernity: A performance history. *Modernism/Modernity Print Plus*, 3(1). <https://doi.org/10.26597/mod.0009>.
15. Fisher, G. (1995). The birth of the prison retold. *The Yale Law Journal*, 104(6), 1235–1324. <http://hdl.handle.net/20.500.13051/8876>.
16. Flores, J. A. (2021). *Controlling wickedness: The journey to penal reform and the first prison systems in New York and Pennsylvania from 1820-1840* (Doctoral dissertation). University of Virginia.
17. Geltner, G. (2006). Medieval prisons: between myth and reality, hell and purgatory. *History compass*, 4(2), 261-274. <https://doi.org/10.1111/j.1478-0542.2006.00319.x>.
18. Gerber, S. D. (2012). William Penn and the Origins of Judicial Tenure during Good Behavior. *The Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 136(3), 233-251. <https://ssrn.com/abstract=2115302>.
19. Gruevska Drakulevski, A. (2017). The Nelson Mandela rules: The revised United Nations standard minimum rules for the treatment of prisoners—short review. *Iustinianus Primus Law Review*, 8(1),1-13 . <http://hdl.handle.net/20.500.12188/1819>.
20. Gülhan, S. T. (2017). 1872 London Congress and the Nineteenth Century Prison Reform Movement: An Inquiry into the Discourse of Punishment. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(4), 1148-1159. <https://doi.org/10.21547/jss.346044>.
21. Hardman, P. J. (2007). *The origins of late eighteenth-century prison reform in England* (Doctoral dissertation). University of Sheffield.
22. Ignjatović, Đ. (2018). Kontroverze kazne zatvora i ustanova za njeno izvršenje. *Sociologija/Sociology: Journal of Sociology, Social Psychology & Social Anthropology*, 60(4), 719–736. <https://doi.org/10.2298/SOC1804750I>.
23. Johnston, N. (2004). The world's most influential prison: success or failure?. *The Prison Journal*, 84(4), 20–40. [10.1177/0032885504269393](https://doi.org/10.1177/0032885504269393).
24. Josipović, A. (2021). *Resocijalizacija zatvorenika i zatvorski sistem: Studija slučaja Kazneno-popravni zavod poluotvorenog tipa Busovača za period 2016.-2020. godine* (Diplomski rad). Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka.

25. Josipović, I. (2018). *Funkcioniranje zatvorskog sustava u drugoj polovici 19. stoljeća* (Doktorska disertacija). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:537860>.
26. Kolednjak, M. i Šantalab, M. (2013). Ljudska prava treće generacije. *Tehnički glasnik*, 7 (3), 322-328. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/109581>.
27. *Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka*. (1984). Ujedinjeni narodi.
28. Kovačić, D. (2008). Kazneno zakonodavstvo i sustav kaznionica i odgojnih zavoda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. *Scrinia slavonica*, 8(1), 280-300. <https://hrcak.srce.hr/43721>.
29. Kovčo Vukadin, I. i Špero, J. (2015). Hrvatski probacijski sustav: postignuća i perspektive. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 22(2), 671-715. <https://hrcak.srce.hr/157997>.
30. Krišto, M. (2023). *Suvremena etička pitanja u penologiji* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:021135>.
31. Kron, L., Nikolić, Z., i Stevanović, Z. (2011). Prestup, kazna i zatvorenički weltanschauung. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 30(1-2), 49-76. https://www.iksi.ac.rs/zbornik_arhiva/zbornik_iksi...
32. Krpan, N. (2023). *Primjena sredstava prisile prema zatvorenicima u Republici Hrvatskoj* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:199:331595>.
33. Library of Congress. (n.d.). *The State Penitentiary for the Eastern District of Pennsylvania*. Preuzeto 20. lipnja 2024, s internetske stranice: <https://www.loc.gov/item/2021670376/>.
34. Luketić, I. (2023). *Kratkotrajne kazne zatvora u suvremenom hrvatskom kaznenom pravu* (Doktorska disertacija). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:199:798304>.
35. *Mandelina pravila*. (2015). Ujedinjeni narodi.
36. McGowen, R. (1998). The Well-Ordered Prison: England, 1780-1865. In N. Morris & D.J. Rothman (Eds.), *The Oxford history of the prison: The practice of punishment in Western society* (pp. 71-99). Oxford University Press.
37. McKay, A. (2022). *Floating hell: The brutal history of prison hulks*. Yale University Press.

38. McNally, G. (2019). James P. Organ, the 'Irish System' and the Origins of Parole. *Irish Probation Journal*, 16(1), 42-59.
39. Mejovšek, M. (2002). Uvod u penološku psihologiju. Jastrebarsko: Naklada Slap
40. Meskell, M. W. (1999). An American Resolution: The History of Prisons in the United States from 1777 to 1877. *Stanford Law Review*, 51(4), 839–865. <https://doi.org/10.2307/1229442>.
41. Milanović Litre, T. (2022). *Kazna zatvora* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:199:496731>.
42. Nedić, D., i Rašić, D. (2021). The Prison System in the United States during the "Long" 19th Century. *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 12(12), 67-73.
43. Nelson, B. (2017). *Bridewell's fall: Summary justice in London, 1730-1800* (Master's thesis). Iowa State University.
44. Nikolić, Z., i Kron, L. (2011). *Totalne ustanove i deprivacije: Knjiga o čoveku u nevolji*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
45. Novokmet, A., Kolesarić, I., i Livaja, D. (2019). Neučinkovita istraga zlostavljanja od policije i zatvorskog osoblja—izvršenje presuda Europskog suda za ljudska prava i hrvatska praksa. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 26(2), 357-387. <https://hrcak.srce.hr/232770>.
46. Ostojić, L. (2017). *Alternativne sankcije* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:445215>.
47. Palermo, G. B. (2013). The evolution of punishment and incarceration. In N. Konrad, B. Völlm, & D. Weisstub (Eds.), *Ethical issues in prison psychiatry* (Vol. 46, pp. [77-101]). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0086-4_4.
48. Patrick-Stamp, L. C. (1994). Investigation of Eastern State Penitentiary, 1897. In *Eastern State Penitentiary Historic Structures Report* (pp. 203-208). ESP: Eastern State Penitentiary.
49. Pease-Watkin, C. F. M. (2006). Bentham's Panopticon and Dumont's 'Panoptique'. *Journal of Bentham Studies*, 8(1), 1–11. <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1323716>.
50. Peirce, J. (2017). Making the Mandela rules: Evidence, expertise, and politics in the development of soft law international prison standards. *Queen's Law Journal*, 43, 263–292.

51. Penal Reform International. (2023). *Global prison trends 2023*. Preuzeto 8. rujna 2024, s internetske stranice: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2023/06/GPT-2023.pdf>.
52. Peters, E.M. (1998). Prison Before the Prison: The Ancient and Medieval Worlds. In N. Morris & D.J. Rothman (Eds.), *The Oxford history of the prison: The practice of punishment in Western society* (pp. 3-43). Oxford University Press.
53. Plastow, C. C. (2017). *Athenian homicide rhetoric in context* (Doctoral dissertation). University College London.
54. Płatek, M. (2016). Philosophical roots of punishment in modern criminal law and its. *Studia Iuridica*, 67, 133–153.
55. Pleić, M. (2010). Međunarodni instrumenti zaštite prava zatvorenika i nadzora nad sustavom izvršavanja kazne zatvora. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 17(1), 307-331. <https://hrcak.srce.hr/89867>.
56. Prison Discipline Society (Boston). (1855). *Reports of the Prison Discipline Society, Boston* (Vol. 2). Press of T. R. Marvin.
57. Pučka pravobraniteljica. (2022). *Izješće o radu Nacionalnog preventivnog mehanizma za 2022. godinu*. Preuzeto s <https://www.ombudsman.hr/hr/izvjesca-puckog-pravobranitelja/#1556196748427-9f957bf5-d68e>.
58. REDRESS. (2018). The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, *A Guide to Reporting to the Committee against Torture*. <https://redress.org/wp-content/uploads/2018/10/REDRESS-Guide-to-UNCAT-2018.pdf>.
59. Ričković Dundić, L. (2024). Zaštita ljudskih prava zatvorenika u zatvorskom sustavu Republike Hrvatske : Specijalistički završni rad (Specijalistički diplomski stručni). Zapešić: Veleučilište s pravom javnosti Baltazar Zapešić. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:129:003232>.
60. Roth, M. T. (2022). Laws of Hammurabi. In W. W. Hallo (Ed.), *The context of scripture* (Vol. 2, pp. 335–353). Brill.
61. Skidmore, R. A. (1948). Penological pioneering in the Walnut Street jail, 1789-1799. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 39(2), 167-180. <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol39/iss2/5>.

62. Sobina, R. J. (1986). *Inmate classification, national trends and their effect on the Pennsylvania classification system* (Doctoral dissertation). Youngstown State University.
63. Spierenburg, P. (2007). *The prison experience: disciplinary institutions and their inmates in early modern Europe*. Amsterdam University Press.
64. Steadman, P. (2007). The contradictions of Jeremy Bentham's panopticon penitentiary. *Journal of Bentham Studies*, 9(1), 1-31. <https://doi.org/10.14324/111.2045-757X.030>.
65. Stevanović, Z. (2012). *Zatvorski sistemi u svetu*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
66. The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *Pass Room, Bridewell*. Preuzeto 8. rujna 2024, s internetske stranice: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/744275>.
67. The New York Public Library. (n.d.). *Sing Sing prison*. Preuzeto 23. lipnja 2024, s internetske stranice: <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-5e82-a3d9-e040-e00a18064a99>.
68. Tomičić, Z. i Horvat, V. (2018). Zaokret kaznene politike i suvremeni zatvorski sustav u Nizozemskoj. *Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta JJ Strossmayera u Osijeku*, 34(1), 125-145. <https://hrcak.srce.hr/199522>.
69. Tomljanović, T. (2022). *Rad i i strukovna izobrazba u funkciji rehabilitacije zatvorenika* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:199:753873>.
70. Ujedinjeni Narodi. (n.d.). Background to the Convention. <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cat/background-convention>.
71. Ujedinjeni Narodi. (n.d.). Nelson Mandela International Day 18 July. https://www.un.org/en/events/mandeladay/mandela_rules.shtml.
72. Vander Beken, T. (2016). Asking new questions: lessons relearned from John Howard. Preuzeto s <https://howardleague.org/publications/asking-new-questions/>.
73. Vargić, B. (2021). *Stavovi i percepcija poslodavaca o zapošljavanju bivših zatvorenika* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:721540>.
74. Warner, K. (2016). What's the Difference between Ireland and Iceland? One Letter and a Decent Prison System. *Irish Probation Journal*, 13(1), 234-248.

75. Wikimedia Commons. (2019). *An isometric drawing of Pentonville prison*. Preuzeto 3. srpnja 2024, s internetske stranice: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pentonvilleiso19.jpg>.
76. Zagorec, M. (2018). Pravo na odgovarajući smještaj zatvorenika s osvrtom na presudu Europskog suda za ljudska prava "Muršić protiv Hrvatske ". *Policija i sigurnost*, 27(4), 407-434. <https://hrcak.srce.hr/215758>.